

a szabolcsi mozgalom résztvevőit a hatóságok bebörtönözték vagy nyilvánosan megszégyenítették.

A Bánffy-kormányzat erőlyesen fojtotta el a mozgalmat, rendkívüli állapotot vezetett be több megyében, s betiltotta a szervezeteket, elkoboztatta a lapokat. 1897 vége és 1899 tavasza között az összeütközések során a csendőrök 51 munkást öltet meg, 300 munkást bebörtönöztek. Várkonyi Istvánt 10 havi börtönre ítélték. A kormányzat jól tudta, hogy a terror alkalmazása egymagában nem elegendő. Ezért 1898 elején a képviselőház elfogadta a munkaadók és a mezőgazdasági munkások jogviszonyának szabályozásáról szóló 1898. évi II. törvényt, melyet a közvélemény egyszerűen „rabszolgatörvénynek” nevezett el. A törvény igyekezett visszaszorítani a visszaéléseket, s szabályozta a szerződéseket is. A szervezkedést korlátozta, a sztrájkolókat (a szerződésszegőket) pedig elzárással és súlyos pénzbüntetéssel sújtotta.

Az agrármozgalmak szervezésében és vezetésében nem voltak különbségek „függetlenek” vagy szociáldemokraták között. A helybeliek nem is érzékelték a különbségek mélyebb okait, s a közvetlen cél elérése egyesítette erejüket. Az agrárszegénység mozgalma számíthatott a paraszti agrártársadalom megértésére. A tarka nemzetiségű Bácskában, Bánátban is az egységes fellépés volt a jellemző.

A Várkonyi vezette mozgalom visszaesett, ám szervezetei nem estek szét, sőt az 1901-es parlamenti választások idején a gyomai-endrődi demokratikusan gondolkodó földművelő választók Várkonyit csaknem bejuttatták az országgyűlésbe.

Bánffy Dezső kormánya nemcsak az agrármozgalmak ellen lépett fel, hanem az MSZDP vezetése ellen is. Többeket kitiltottak a fővárosból, másokat bebörtönözték. A vezetőség munkája akadozott, s szükségessé vált az irányítás erősítése. 1898 tavaszán kapcsolódott be a pártvezetőség és a *Népszava* munkájába Garrai Ernő és Weltner Jakab.

A szociáldemokrata mozgalom erősödését és bővülését jelezte, hogy pl. Pécsen megjelent a *Munkás* című lap, míg Szentesen a szociáldemokrata földmunkások adták ki a *Szabad Szót*. Hamarosan e laphoz került, majd irányítója, később tulajdonosa is lett Mezőfi Vilmos. Mezőfi az 1890-es években a *Népszava* munkatársa volt, s több, a szocialista eszméket népszerűsítő füzetet is írt. 1900 elején indult a szentesi pótképviselőválasztáson mint szociáldemokrata jelölt (ezt a pártvezetőség elutasította); 100 választópolgár, zömmel gazdaember, reá voksolt. 1905–1910 között a szegvári kerület országgyűlési képviselőjét hivatalosan szociáldemokrataként tartották nyilván.

Az MSZDP 1900-as, április 15–16-án megtartott kongresszusán Mezőfi Vilmost kizárták a pártból. Válaszul Mezőfi megalakította az Újjászervezett Szociáldemokrata Pártot (ÚSZDP), melynek eleinte jelentős befolyása volt a főváros egyes szakszerveleteiben. Jóllehet ez a párt az 1890-es *Elvi nyilatkozat* és az 1903-as pártprogram szellemiségét tartotta irányadónak, hamarosan kiszorult az ipari munkásság

szakegyleteiből. Fő figyelme az agrárszegénység, a kisebb birtokos földművesek felé fordult, de nem utasította el a polgári pártokkal, csoportokkal való esetleges vagy alkalmi együttműködést sem.

Az ÚSZDP az agrárviszonyok elemzése, átfogó program kidolgozása helyett a gyakorlati kérdésekre helyezte a hangsúlyt. A párt nagybirtokellenessége abban is kifejeződött, hogy követelte a kötött birtok megszüntetését, megállapítva, hogy a munkálkodó nép – a gazda, a földmunkás, a cseléd, a béres – elsősorúan érdekelt a föld megszerzésében. Immár választási programként is értelmezhető a kisgazdák védelme, adóterheinek jelentős csökkentése, az olcsó, állami hitel, a kisbirtokra kirótt terhek állami úton való eltörlése, a holt kézen levő birtokok apró bérletekbe adása, az elárverezésre nem bocsátható földbirtokminimum meghatározása. Mezőfi és hívei a nagybirtok és a nagytőke elleni harcot hirdették, hangsúlyozták, hogy a földbirtok kerüljön a földet megművelők kezébe – ám a radikális földosztástól vagy Várkonyi egyenlősítő parcellázási javaslatától elzárkóztak. Az ÚSZDP követelései megfeleltek a nagybirtokellenes beállítottságú gazdálkodók érdekeinek, a föld nélküli agrárszegénység földszerzési törekvései azonban megvásárolhatatlanul maradtak. E hiány ellensúlyozására az ÚSZDP részletes programot fogadott el a kubikosok, az uradalmi cselédek, a béresek, a földmunkások érdekeinek védelmére, s közben a zendülésektől mentes tevékenységet, a törvényesség betartását hirdette. Nagy hangsúlyt helyezett a községi, városi önkormányzati jogok érvényesítésére és kiterjesztésére.

Az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt befolyása századunk elején mintegy 500 falu, mezőváros (főleg Békés, Csongrád, Heves, Szolnok, Bihar megye magyar és román) agrárnépességére terjedt ki. A Mezőfi-féle Munkásszövetség az 1906-os évben sokat veszített erejéből, míg a Csizmadia-Jócsák vezette szociáldemokrata Földmunkásszövetség éppen 1906–1908 között érte el befolyása csúcspontját. Ekkoriban a Földmunkásszövetségnek 700 szervezete volt 70 000 taggal. A Földmunkásszövetségnek 12 kerülete volt, amely 2000 faluval állt kapcsolatban. A további fejlődés helyett azonban zuhanásszerű visszaesés következett (a tagság 3000-4000-re esett), mert a Belügyminisztérium és a megyei hatóságok gátolták, illetve megtiltották szervezeteinek működését.

Mindez azt igazolja, hogy a szociáldemokrata párt, noha nem válhatott mezei, falusi agrárpárttá, igyekezett befolyását növelni az agrárnépesség körében.

Az MSZDP fő figyelme az ipari munkásság szervezésére irányult, hisz a falusi szervezőmunka állandósításához hiányoztak az anyagi és a személyi feltételek is. Az agrárkérdésben rejlő különféle érdekek az egységes képviselőt szétfeszítették, s a kettészakadás, a szélesebb értelemben vett agrárszocializmus fellépése és nagy társadalmi erővé válása elkerülhetetlen volt.

Már Mezőfi Vilmos pártja is, amely az agrárszocializmus számos vonását megőrizte, a demokratikus parasztpárttá fejlődés irányában formálódott. Még inkább ta-

pasztalható ez Áchim L. Andrásnál, aki politikai tevékenységét Mezőfi pártjában kezdte. 1906 tavaszán Békéscsabán megalakította Parasztpártját. Egyre radikálisabban hirdette a nagybirtok maximalizálásának szükségességét (1000 holdban), illetve az országgyűlésben is kemény hangon követelte a parcellázást. Az MSZDP-vel az agrárproletariátus szervezeti hovatartozásának kérdésében támadt vitája, de 1910-ben már körvonalazódott a politikai együttműködésük is. 1911-től, miután Áchimot meggyilkolták, a Parasztpárt szerepe is visszaszorult.

Magyarországon az önálló, demokratikus parasztpárt kialakulása több szállal kötődött az agrárszocializmushoz, s rajta keresztül a munkásmozgalomhoz. Az önállósulás egyes fázisai: Szántó Kovács János és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt; Várkonyi István Független Szocialista Pártja; Mezőfi Vilmos Újjászervezett Szociáldemokrata Pártja; a plebejusi, szegényparaszti szocialista tradíciókhoz kötődő Balmazújvárosi Földműves Párt; Áchim András radikális Parasztpártja. Nagyatádi Szabó István fellépése és Gazdapártja már nem kötődött a szocialista mozgalomhoz. Ez a kronológiai sorrend egyben jól jelzi a parasztság politikai önállósulásának egy-egy szakaszát is.

A szociáldemokrata párt – az elkerülhetetlen elvi ellentétek, különbségek ellenére – jelentősen hozzájárult a parasztság politikai önállósulásához, a demokratikus parasztpárt(ok) létrehozásához, az ezt megalapozó nagyarányú agrármozgalomhoz, amelyek mind a századforduló kimagasló történelmi és politikai eseményei voltak.

Az MSZDP választójogi harca

A 20. század első éveire az MSZDP vezetése túljutott az egy évtizedig tartó belső vitákon, viszályokon, melyek gyakran vezettek kölcsönös kizárásokhoz, szakadásokhoz. A pártvezetőség helyzete stabilizálódott, s nagyjából két évtizeden át, a forradalmakig, a Garami, Weltner majd Kunfi nevével összeforrott politika jelenítette meg a magyarországi szociáldemokráciát.

E politikai tevékenység fő mondanivalója: a demokratikus politikai viszonyok megteremtése, az általános, titkos, egyenlő választójog meghonosítása, a valódi népszuverenitást megtestesítő parlamenti demokrácia működésének biztosítása. Ebben a magyarországi társadalom legszélesebb rétegei és valamennyi nemzetiisége elsőrendűen érdekelt volt. A dualista rendszer utolsó negyedszázadának különböző kormányai vagy szabadabban, nyitottabban, vagy erőiesen és önkényesen alkalmazták, alkalmaztatták a gyülekezési, egyesülési jogokat biztosító törvényeket. Abban azonban egységesek voltak, hogy a választójogról készített törvénytervezeteik elzárkóztak a polgári demokrácia életbe léptetésétől. A liberális gondolkodásmód nem terjedt ki a demokratikus közélet megteremtésére.

Az 1848-as forradalomnak köszönhetően akkor Magyarország több állampolgárának volt választójoga, mint a korabeli Angliában; ám Magyarországon, ellentétben a kontinens más országaival, a polgárosodás nagy korszakában nem a választójog szükségszerű és időszerű kiterjesztése, hanem szűkítése, korlátozása érvényesült. Az első világháború előtti évtizedben Magyarországon a lakosság 6-6,5%-ának volt választójoga. Ez döntően a vagyoni cenzushoz, a befizetett adóhoz, a földbirtokhoz kötődött. A dualizmus 50 esztendeje alatt a választásra jogosultaknak a lakosság számához viszonyított aránya soha nem érte el az 1848-as szintet. 1910-ben a 20 éven felüli férfilakosok száma ötmillió volt, de csak egyötödüknek volt választójoga.

Ezt az ultrakonzervatív választójogi rendszert átszötte a választókerületek beosztásának súlyos aránytalansága; a kerületek egyharmadában egyhangú (többnyire kormánypárti), egyjelöltes szavazás volt. A nyílt szavazás, mely a választópolgárt megfélemlítette és kiszolgáltatotta, végig fennmaradt.

A választójogi rendszer gyökeres változtatásra szorult annak ellenére, hogy az országgyűlés örködött az alkotmányosság felett. Magyarországon – ellentétben Ausztriával – 1867 után lehetetlen volt törvények helyett királyi rendeletekkel kormányozni. Az országgyűlés által elfogadott költségvetés nélkül az ország kormányzása lehetetlenné vált, s beállhatott az exlex, az alkotmányos válság. Az országgyűlés szavazott az Ausztriával megújítandó gazdasági kiegyezés, a vámtarifa, a vámterület stb., a közös hadsereg egyes kérdései és annak költségei, az évenkénti újoncmegajánlás, röviden a véderő kérdése felett.

A századfordulón a dunai Monarchia különféle ellentmondásai elmélyültek. A heves agrármozgalmak valamelyest elcsendesedtek ugyan, ám a függetlenségi parlamenti ellenzék nemcsak az önálló vámterület, később az önálló bank létesítését sürgette, hanem a hadseregre vonatkozó követeléseinek teljesítésétől tette függővé az újonclétszám emelését is. A parlamenti ellenzék (Függetlenségi és 48-as Párt, Apponyi Albert Nemzeti Pártja) követelte a magyar nyelvű vezénylet bevezetését, a magyar felségjelvények használatát, a magyar alkotmányra teendő esküt. A hadseregre vonatkozó függetlenségi követelések a lakosság jelentős részénél visszhangra találtak, hisz könnyű volt átlátni, hogy a dinasztia ellen is irányultak. Az uralkodó e követelésekben a hadsereg feletti egységes és osztatlan hatalmának a csorbítását, a Monarchia szétesésének a veszélyét látta, s nem véletlen, hogy még a meghallgatásuktól is elzárkózott. A parlamenti ellenzék obstrukcióba kezdett, hamarosan két miniszterelnök is lemondott, s a kormánypárt helyzete meggingott.

A parlamenti vitákkal, csatározásokkal egy időben a fővárosi ipari munkásság szervezett, rendszeressé vált, népes gyűlésezése mellett ekkoriban bontott zászlót Vázsonyi Vilmos Polgári Demokrata Pártja, alakult meg a Társadalomtudományi Társaság, s megjelent a *Husadik Század* című folyóirat. Gyorsan nőtt a szak-szervezetekbe tömörült munkások száma, nagyarányú bérmozgalmak bontakoz-

tak ki; 1904-ben több mint 300 sztrájkot jelentettek be. 1904 áprilisában országos vasutassztrájk volt. 1904. április 24-én a Bihar megyei Élesden a csendőrség egy népgyűlésen a tömegbe lőtt; 33 halott és 100 sebesült maradt a helyszínen.

A szociáldemokrata párt vezetősége rendszeresen szervezett utcai sétákat, kisebb demonstrációkat, népgyűléseket. Ekkoriban honosodott meg a városligeti, tattersalli 15 000–20 000 fős népgyűlések gyakorlata. E népgyűléseken a szónokok ismertették a szociáldemokrata párt álláspontját az aktuális politikai kérdésekről, keményen bírálták a királyság intézményét, a militarista törekvéseket. Az MSZDP arra törekedett, hogy a Függetlenségi Pártot megnyerje az általános választójog ügyének. Ekkor a tárgyalások nem vezettek eredményre, mert a Függetlenségi Párt a hadseregére vonatkozó nemzeti követeléseket az új választójogi törvény elé helyezte. A sikertelenség ellenére kölcsönösen felismerték, hogy a Függetlenségi Pártnak szüksége van a szervezett szociáldemokrata munkásság tömegeire, míg a szociáldemokrata pártnak számos előnye származhatott a parlamenti ellenzéki párttal való együttműködésből.

Tisza István első miniszterelnöksége idején (1903. októbertől) a belpolitikai helyzet – néhány hónapig tartó reménykedés után – kritikussá vált. 1904 őszén Tisza a parlamenti ellenzéket anarchia előidézésével, a kormányzati munka tudatos megakasztásával vádolta. Eltökélte a technikai obstrukció letörését, a költségvetés, az újoncmegajánlás akár erőszakos keresztülvitelét. Ez 1904. november közepén meg is történt. A parlamenti ellenzék kibővült, s Andrassy gróf vezetésével számos kormánypárti képviselő a Tisza-ellenes táborhoz csatlakozott. A király nem várta meg a parlamenti ciklus végét, feloszlatta az 1901-ben megválasztott országgyűlést s új választásokat rendelt el.

Az 1905-ös januári választáson a bomlásnak indult Szabadelvű Párt, 30 éves töretlen kormányzás után, elvesztette többségét a parlamentben. A Tisza-ellenes koalíció pártjai, elsősorban a Függetlenségi Párt, többségre jutottak, bár a Szabadelvű Pártnak még erős pozíciói voltak. A király vonakodott betartani a parlamenti játékszabályokat, s formálisan 1905 júniusáig Tiszáék vitték az ügyeket. Már sejteni lehetett egy átmeneti, hivatalnokkormány kinevezését, mely a magyar alkotmányosság durva megsértése volt. A heterogén összetételű koalíció látszólagos dinasztiaellenessége megtévesztette a közvéleményt. A Függetlenségi Párt nem gondolt arra, hogy a demokratikus átalakulást is magában foglaló nemzeti ellenálás élére álljon.

A kibontakozó politikai válság kezdetén, 1905 elején, az MSZDP erőteljesen támogatta azokat a függetlenségi képviselőket, akik programjukba vették az általános választójog követelését, de azokat a függetlenségeket sem támadta, akik a választójogról nem nyilatkoztak. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a kevés számú szociáldemokrata választópolgár a függetlenségi vagy demokrata jelöltre (a fővárosban Vázsonyira) szavazott.

Az MSZDP-nek ez a magatartása azonban nem járt sikerrel. Az udvar és a parlament között támadt mély konfliktus megoldása pillanatnyilag nem a választójog bevezetésétől függött. Ez kiderült a koalíciós pártoknak az uralkodóhoz felterjesztett feliratából, ahol is a választójog kiterjesztéséről nem történt említés. Ezek után kevesebb szó esett az MSZDP együttműködési készségéről és támogatásáról. A párt értékelésében kezdett összemosódni a koalíció és a Szabadelvű Párt. Az 1905-ös pártkongresszus felhatalmazta a pártvezetőséget az általános politikai sztrájk kimondására, amennyiben a választójog parlamenti betérjesztése elmarad.

1905. június 18-án a király Fejérváry Géza tábornakszernagyot, a királyi testőrség kapitányát nevezte ki miniszterelnöknek. Ezt az alkotmányellenes kormányt, melyet a közvélemény „darabontkormány”-ként tartott számon, az országgyűlés le-szavazta, s csak rendeleti úton tudott fennmaradni. A megyei, városi törvényhatóságok megtagadták az adófizetést, az újoncállítást, és nem hajtották végre a kormány rendelkezéseit. Az udvar tudtával a legfelsőbb katonai vezetés a politikai válság katonai úton való felszámolásának tervein dolgozott, ám a politikai körök a koalícióval való megegyezést helyezték előtérbe, jól tudva, hogy a magyar koalíció pártjai – látszólagos és hangzatos függetlenségi megnyilvánulásaik ellenére – udvarképesek kívánnak maradni.

A „darabontkormány” belügyminisztere, Kristóffy József, a nemzeti ellenállás erejének megnyirbálása céljából nagyszabású manőverbe kezdett. A belügyminiszter egy 50 tagú szakszervezeti küldöttség előtt – az előzetes tárgyalásoknak megfelelően – kijelentette, hogy a kormány a pusztító közjogi harc helyett széles körű választójogi reformot vezet be, amely biztosítja az írni-olvasni tudó munkásság szavazati jogát, így ennek megfelelően a munkásság képviselői is bekerülnek a parlamentbe. A belügyminiszter nagyobb lehetőséget biztosított a szervezkedésre, feloldotta a szervezkedést tiltó rendeleteket, nem gördített akadályokat pl. a Földmunkásszövetség megalakulása és tevékenysége elé. A szociáldemokraták, élve a szervezkedés lehetőségével, vállalták, hogy nagyarányú választójogi kampányt szerveznek, melyben a koalíció pártjai ellen is fellépnek. Ezt a megegyezést (amelyet leegyszerűsítve Kristóffy–Garami-paktumnak szoktak nevezni, bár írásos dokumentum nem készült róla) támogatták a polgári radikálisok, Várkonyi István és Áchim András táborá, a választójogért harcoló liberálisok, Ady Endre, sőt még a pártvezetőséget bíráló Szabó Ervin is.

A szociáldemokrata párt vezetősége és párttagsága – bár a váci börtönben raboskodó Groszmann Miksa elutasította és az osztrák pártnak is voltak fenntartásai – elfogadta és támogatta ezt a politikát. Az MSZDP 1905 augusztusában–szeptemberében a népgyűlések százait tartotta országszerte (egyedül augusztusban 250 népgyűlést jelentettek be). Az MSZDP az 1905. szeptember 10-i rendkívüli pártgyűlésen határozatot fogadott el azzal, hogy a politikai válságot a választójog bevezetésével kell megoldani. A határozat nem ellenezte a közjogi követeléseket,

de kimondta: a nemzeti követelések ürügyén nem lehet elodázni a választójog ügyét. A kongresszus politikai sztrájk meghirdetése mellett döntött Budapesten (nem országosan).

A fővárosban 1905. szeptember 15-én, pénteki napon százezer munkás, ünneplőbe öltözve, gomblyukában vörös szegfűvel, fegyelmezetten vonult a parlament épületéhez. Az üzemekben szünetelt a munka, a városban megbénult a forgalom, az üzletek zárva maradtak. Az MSZDP 50 tagú küldöttsége nevében Garami Ernő nyújtotta át a párt beadványát Justh Gyulának, az országgyűlés elnökének. Rövid beszédében Garami leszögezte, hogy a választójog korszerűvé és gazdaggá teheti az országot. Megígérte, hogy ezért elszánt harcot fognak folytatni.

1905 őszén–telén az MSZDP és a koalíció között folyó viták élesebbé váltak. Heves sajtóháború folyt, egymást kölcsönösen denunciálták, a gyűléseket is megzavarták. A nemzeti ellenállás folytatódott, noha már meg-megjelentek a kifulladás nyomai. Ugyanakkor a kormány helyzete is egyre lehetetlenebbé vált, s a király 1906 februárjában feloszlatta az országgyűlést. 1906 áprilisában az udvar meg egyezett a koalícióval, amely feladta programját, követeléseit, s behódolt az udvarnak.

Az MSZDP felfokozott várakozása hiúnak bizonyult, a választójog bevezetése elmaradt; végeredményben a dinasztia iránti kétes értékű bizalom s a kormánnyal való együttműködés ellentmondásos volt. A választójogot Németországban, Ausztriában is felülről vezették be, s 1905–1907 között a cári önkényuralom is a népjogok kiterjesztése felé tett lépéseket; ám Magyarország esetében a demokratizálás kilátásba helyezése mégis inkább manőver volt a nemzeti ellenállás letörésére. (A választójog rendeleti bevezetését az MSZDP vezetőinek nagy része sem vette volna szívesen.) Az MSZDP vezetősége helyesen cselekedett, amikor tárgyalásokba bocsátkozott a kormánnyal, jóllehet ezzel a lépéssel kockáztatta politikai semlegességét az uralmon lévők egymás közötti harcában. Joggal leplezte le a koalíciós pártok antidemokratizmusát, de nem számolt azokkal a sérelmekkel, amelyeket a koalíció nyilatkozataiban a dinasztianak hangoztatott. Az MSZDP-nek a dinasztia iránti bizalma, s az a várakozása, hogy a választójogot felülről vezetik be, nemcsak hamis illúziót fejezett ki, hanem egy konzervatív rendszer átmeneti konszolidálásához is segítséget nyújtott.

Az MSZDP-nek ez az első nagy politikai szereplése nem hozhatott átütő sikert, de kudarcnak sem tekinthető. Az eredménytelenség nem jelentett eredmény nélküliséget.

A politikai válság felülről történő, hagyományosnak mondható megoldása a szembevetendő ellentéteket legfeljebb átmenetileg simította el, de nem oldotta meg. A koalícióba tömörült pártok teljes behódolása egyben felfedte dinasztiaellenességük valós határait. A vereség után az új társadalmi-politikai erők világosabban foglalmazták meg céljaikat.

Az MSZDP taktikájának sikertelensége döntően az egyenlőtlen erőviszonyok játszmájától függött. A nagy és szervezett tömegmozgalom, az országos agitáció nem múlt el nyomtalanul. A szociáldemokrata szervezetek száma ugrásszerűen nőtt, s jelentősen kitágult a munkásság politikai látóköre, elszántsága.

1906 áprilisában a király Wekerle Sándor vezetésével a koalícióba tömörült pártokra bízta a kormányzást. Ám hiába szerzett abszolút többséget a Függetlenségi Párt az 1906-os választásokon – amikor is a Szabadelvű Párt feloszlott s nem indult –, a kormány vezetése a 67-es agráriusok kezébe került. A koalíció teljesen feladta programját, a pártok közötti különbségek hamarosan újra felszínre kerültek. Ez 1909 őszén a Függetlenségi Párt kettészakadásához, a kormány lemondásához vezetett. A Függetlenségi Párt „dicsősége” három évig tartott. Az 1910-es választásokon a régi szabadelvűek pártja, Nemzeti Munkapárt néven, Tiszta István irányításával 256 mandátumot szerzett a lehetséges 413-ból.

A koalíciós és a munkapárti kormányok erőlyesen léptek fel a munkásszervezetekkel szemben. Gyakorlatilag felszámolták a Földmunkásszövetséget, betiltották a Vasúti Munkások Országos Szövetségét, s miniszteri rendelet akadályozta meg, hogy vasúti dolgozó a szociáldemokrata párt tagja legyen. A szervezkedést a *Magyar Vasutas* lap köré tömörülve – féllegálisan folytatták. Több hónapra felfüggesztették a vasas-, és az építőmunkás szövetségek működését. Különböző kifogásokkal akadályozták meg a népgyűléseket.

1907 tavaszán kihirdették az ipari és kereskedelmi alkalmazottak kötelező betegség- és baleseti biztosításáról szóló korszerű törvényt. Ennek megfelelően állították fel az Országos Munkásbiztosító Pénztárt és szervezték meg a kerületi pénztárakat, melyeknek tisztviselői karában jelentős számú szakszervezeti és szociáldemokrata személy vett részt. Ugyancsak ebben az évben szentesítette a király a gazda és a gazdasági cseléd jogviszonyáról szóló törvényt („derestörvény”). Ezekben az években kezdték el a munkás- és kislakásépítési akciókat (Wekerle-telep). A fővárosi háztulajdonosok többször jelentősen emelték a lakbéreket. A fővárosban lakbérfizetést megtagadó mozgalmak indultak.

A kormányok elszabotálták az általános választójogról szóló törvény kidolgozását. 1908 novemberében Andrássy gróf beterjesztette az ún. plurális választójogi törvénytervezetet (pl. 10 analfabéta ér egy szavazatot; érettségizett, 100 korona adót fizető személy három szavazattal bír). A tervezet parlamenti megvitatására nem került sor. Az 1910-ben kormányra került Munkapárt választójogi tervezetét 1913 áprilisában a király törvényerőre emelte. Lényege, hogy rendkívül magas korhatárt (30 év) állapított meg, a középiskolát végzeteknél 24 évet. Mintegy 150 000-rel növelte a választásra jogosultak számát, s a városokban elrendelte a titkos szavazást.

Az MSZDP ilyen körülmények között szervezeteinek védelmét tekintette legfontosabb feladatának. A szervezetek védelme és a választójog érdekében kilátásba

helyezte az országos politikai tömegsztrájk megszervezését. 1907. október 10-én, a parlament őszi ülészakájának kezdetén az országban összesen 200 000, a fővárosban 100 000 munkás szüntette be a munkát, s követelte az általános választójog bevezetését. A kormány nem engedélyezte, hogy a fegyelmezett, de már elkecsereedett tömeg a parlament elé vonuljon. A tüntetésen megjelent több nemzetiségi képviselő, s a tüntetőkkel rokonszenvezett a fővárosi polgárság jelentős része. Garbai Sándor memorandumot nyújtott át a képviselőház elnökének, melyben sürgette az önálló vámterületet, az ország gazdasági fejlesztését, s keményen számonkérte a választójogról tett koalíciós ígéretek betartását. Az október 10-i, második nagy politikai demonstráció és munkabeszüntetés hozzájárult a koalíciós pártok együttműködésének lazulásához. Rendkívül heves összeütközésre került sor 1908 októberében, amikor kiszivárgott a készülő Andrássy-féle antidemokratikus, plurális választójogi törvénytervezet híre.

A koalíciós kormányzás idején egyes szociáldemokrata vezetők még a dinasztától remélték a választójog bevezetését, míg mások egy antidemokratikus választójogi törvény életbe léptetésére már eleve bojkottal, a választástól való távolmaradással óhajtottak válaszolni. A koalíciós pártokat már az Andrássy-féle plurális törvénytervezet megosztotta, hisz a függetlenségi balszárny azt rendkívül antidemokratikusnak tartotta. Ezek a csoportok kezdtek a parlamenten kívüli erők irányában tájékozódni, míg a szabadelvű konzervatívok 67-es tábor a dinasztia felé orientálódott. Mindezt átszötte a függetlenségi balszárnynak az önálló magyar bank felállítására vonatkozó javaslata. Az udvar ebben a törekvésben is a Monarchia aláadásának veszélyét vélte, s attól tartott, hogy hajótörést szenvednek az újabb újoncemelési és hadi kiadásokat növelő igényei (Bosznia-Hercegovina annektálása, a balkáni háborúk előszele).

Az MSZDP-ben élénk figyelemmel kísérték a Függetlenségi Pártban lezajló bomlási folyamatot. Arra ösztönözték a Justh Gyula vezette csoportot, hogy vegye programjába a demokratikus választójogot. Fokozódott a Vázsonyi vezette polgári demokraták érdeklődése az MSZDP iránt. Egyre szorosabbá vált az MSZDP vezetőségének kapcsolata a Jászi Oszkár köré csoportosult radikálisokkal, a Galilei Körrel. 1910 tavaszán jelent meg a *Világ* című radikális szellemű napilap. Ugyancsak ekkoriban alakult meg a Választójog Országos Szövetsége, melynek vezetőségében szociáldemokraták is részt vettek. Az ugyancsak újonnan létrejött Reformklub feladata az volt, hogy a polgárságot bevonják a választójogért folyó harcba.

Az 1910-es országgyűlési választások után a Függetlenségi Párt Justh Gyula vezette balszárnya (amely a választásokon várakozáson alul szerepelt, mindössze 41 mandátumot szerzett) szakított a korábbi, a közjogi kérdéseket és sérelmeket előtérbe állító politikájával, vállalta a nemzeti függetlenségi követelések összekapcsolását az általános demokratikus és szociális kérdésekkel. Ezáltal a demokrácia tábor jelentősen kibővült. „A szociáldemokrácia – írta ekkoriban Kunfi Zsigmond

– az általános választójog utcájában lakik. Nincs ok ijedelemre, de mások is bejönnek ebbe az utcába. Elég tágas és hosszú ez az utca több küzdő seregnek, és nagyobb csatákra is alkalmas.”

Az MSZDP 1911-es kongresszusa meglelégedéssel szemlélte a Justh-pártnak ezt a lépését. Garami beszédében elutasította az elzárkózást, a minden párt ellen harcosnak tűnő álláspontot. Az MSZDP nem választhatta a távolmaradás politikáját, a választójog érdekében célszerű volt együttműködnie a demokratikus polgársággal. Az MSZDP e szövetséggel végképp megszabadult a dinasztia iránt táplált illúzióktól, s a parlamenten kívülről nyújtott támogatást a Justh-pártnak a véderőjavaslat elleni küzdelméhez. Az MSZDP felismerte a polgári parlamenti párttal való szoros és tartós együttműködés szükségességét.

Az együttműködés jegyében számtalan közös népgyűlést tartottak országszerre. Szónokaikat is közösen szerepeltették. A parlamentben még sikeresen folyt a véderővita, amikor 1912 májusában Tisza István lett a képviselőház elnöke. Nem lehetett kétséges, hogy célja a véderőjavaslatok keresztülhajszolása, az ellenzék erejének megtörése. Válaszul a pártvezetőség május 23-ára általános sztrájkjal egybekötött békés tüntetésre szólította fel a munkásságot. Noha a munkálatók kizárással fenyegették dolgozóikat, százezren vonultak a rendőrség által eltorlaszolt utcákra az Országházhoz. A karhatalom kivont kardjait, lőfegyvereit használta. Öt munkás meghalt, több száz megsebesült.

1912. május 23. nem vált ugyan az ország politikai rendszerét megrázó eseménnyé, de demonstrálta a közvélemény előtt, hogy a szociáldemokrácia nagy áldozatokra képes a demokratikus átalakításért. A munkásság évtizedes küzdelme a demokratikus Magyarország megeremtéséért folyt.

Tisza István 1912 júniusában a házszabályok felrúgásával, az ellenzéki képviselők kivezetetésével elfogadtatta a katonai javaslatokat, az új házszabályokat, majd a háború esetére szóló rendkívüli felhatalmazási törvényeket, s ezzel letörte a függetlenségi ellenzéket. Ennek ellenére az MSZDP-nek sikerült kimunkálnia az ellenzéki pártokkal való hosszabb távú együttműködés politikáját. Az MSZDP-ben felülkerekedett az a meggyőződés, hogy egymaga a szociáldemokrata munkásság nem tudja kiküzdeni a választójogot, ám az is világossá vált, hogy nélküle sem lehetséges. Sőt! Az egyik legfontosabb társadalmi erő képviseli.

Ugyanakkor az MSZDP politikáját és taktikáját nem kevés bírálat érte. A bírálók közül kiemelkedett az elméleti szocializmus nemzetközileg is elismert képviselője, Szabó Ervin. Ő és a köré csoportosult szocialista diákok és értelmiségiek inkább a sorozatos tömegakciók lebonyolítását, szervezését kérték számon, noha pl. „a darabonttaktikát” nem kifogásolták. Szabó Ervin a parlament szerepét is kétségbe vonta, jóllehet a félig fejlett országok esetében nem vitatta a polgári demokratikus jogok szerepét. Mindenesetre inkább a tömegek felvilágosítását, a szakszervezetek politikai szerepének növelését szorgalmazta.

Alpári Gyula s főleg szervezett munkásokból, egyes szakszervezeti vezetőkől álló csoportja az MSZDP választójogi taktikáját a polgári pártokhoz való túlzott alkalmazkodás miatt bírálta. A taktikai változtatásokat következetlenségnek, megalkuvásnak minősítette. Úgy vélte, hogy a pártvezetés valójában kevesebbrel is beéri, mint az általános választójog kivívása.

A választójogi taktikát ért bírálatok okai között szerepelt, hogy a nagy erőfeszítést igénylő harc sikertelennek bizonyult, s ez bizonyos csalódást keltett.

2. Az első világháború és a forradalmak ideje

Az MSZDP és az első világháború

Az 1914-es háborús válság mozgalmi apályban érte a pártot. A Balkán-háborúk okozta nyugtalanság és a gazdasági pangás következtében immár második éve növekedett a munkanélküliség, s az idők változásának jeleként főleg az ún. békés iparágakat érintette. Mivel állami munkanélküli-segély nem létezett, s a szakszervezetek ez irányú kezdeményezéseire még nem is válaszoltak az illetékesek, a munkanélküliek ellátása kizárólag a szakszervezetekre hárult, amelyek 1914 nyarára anyagilag gyakorlatilag csaknem „kivéreztek”.

Érzékelhető volt a Lukács-, majd a Tisza-kormány törvényalkotó tevékenysége, a demokratikus átalakulásért folytatott politikai akciók eredménytelensége. Ebben a tekintetben leginkább elkeserítően hatott az 1913 tavaszára tervezett általános politikai sztrájk lefújása, amit – tekintettel a kormány jelentős katonai, karhatalmi előkészületeire – a pártvezetőség kénytelen volt megtenni.

1914 tavaszán–nyarán a legfontosabb politikai eseménynek az 1913. évi XIV. tc. alapján megrendezett választások előkészületei ígérkeztek. Bár a Tisza István ihlette törvény messze volt az általános, titkos és egyenlő választójog biztosításától, ennek alapján mégis valószínűnek látszott, hogy végre parlamenti képviselőhöz juthat az MSZDP. Megindult hát a kampány, hogy minden szervezett munkás, aki megfelel a törvény korlátozó előírásainak, vétesse fel magát a választói névjegyzékbe. A kampány nyitányával egyidejűleg ért el az országba a szarajevói merénylet híre.

A szocialista sajtó a háborús válság heteiben szinte az utolsó pillanatig ellenezte a háborút, elítélte a polgári sajtóban eluralkodott uszító hangvételt, és a bekövetkezett eseményekért alapjában a Monarchia balkáni politikáját okolta. A tiltakozás hangja 1914. július végén a Szerbia elleni hadüzenet után halkult el, majd a világháború tényleges kitörésekor, az orosz hadüzenet után, átment a háború indokoltságának hangoztatásába. A fordulathoz több tényező is hozzájárult, így a nemzetközi munkásmozgalomban végbement változások hatása, a II. Internacionálé megbénulása, a hatályba lépett kivételes törvények következményeitől való félelem, valamint a Monarchia, s benne a történelmi Magyarország területi épségének féltése. Az MSZDP a munkásság, a progresszió szempontjából károsnak tartotta a birodalom mint gazdasági egység széthullását, ami a háború kitörésével fenyegető realitássá lett. Ebben a vélekedésben egyébként 1914-ben osztozott szinte az egész haladó magyar közvélemény is, különösen tartva egy orosz invázió veszélyétől. Hosszú lenne felsorolni a háborúért alkalmilag lelkesedők névsorát akár a

Nyugat, akár a *Huszedik Század* szerzői gárdájából. Ebben a tekintetben 1915-ben változott meg a hangulat. A sokáig magányos Ady mellé felsorakozott pacifista lírájával Babits Mihály, a költészetével, publicisztikájával feltűnést keltő szocialista meggyőződésű Kassák Lajos, s az utóbbiak mögött ott tudjuk tanácsadóként, segítőként Szabó Ervint.

Az MSZDP – parlamenti képvisellete nem lévén – a háború idejére fegyverszünetet deklarált az osztálykonfliktusokban, s ezt az álláspontot magukévá tették a szakszervezetek is. A munkásmozgalom azonban nem maradhatott hosszabb ideig az osztálybéke álláspontján, mivel a militarizált üzemek munkaviszonyai a fegyelmeléssel, a bevonultatásokkal a szó szoros értelmében létében fenyegették a szervezett munkásságot. Ugyanakkor az áremelkedések, a Magyarországon addig jószerével ismeretlen áruhiány a legelmaradottabb rétegeket is kijózanította háborús mámorából. Az 1914 végétől már jelentkező éhségzendülések is érzékeltették a hangulatváltozást. Ezzel szemben az MSZDP vezetése sem lehetett közömbös, már azért sem, mivel a hatalom nem honorálta a kezdeti lojalitást.

A változást elősegítették bizonyos külpolitikai megfontolások is. 1915-ben a frontok megmerevedésével megszűnt az orosz offenzíva veszélye, s a párt vezetőinek többsége nem tartotta kívánatosnak a Monarchia egyoldalú német orientációját sem, mint ez kitűnt az ún. Mitteleurópa-vitából. 1915 őszétől az MSZDP egyre nyíltabban rokonszenvezett a nemzetközi munkásmozgalom háborúellenes erőivel, a zimmerwaldi mozgalommal, a német szociáldemokrata párt kisebbségi áramlatával stb. Amint módja volt rá, erőfeszítéseket tett a II. Internacionálé tevékenységének felújítására. Ezzel párhuzamosan eltűntek a pártsajtóból a háborút támogató írások, s hangot kapott a békevágy, a kormány politikájának bírálata.

A kivételes törvények 1917 tavaszáig gyakorlatilag lehetetlenné tették a normális párttevékenység folytatását. A mozgósítások, majd az ún. hadiüzemi munkásosztatok szervezése következtében lényegében szüneteltette tevékenységét a vidéki pártmozgalom. 1913-tól 1916 végéig 157-ről 31-re csökkent a tagdíjat fizető, vagyis működő pártszervezetek száma. Ezek közül 95 a háború első évében szűnt meg. Folyamatos pártéletről a fővárosban és a vidéknek számító ún. környéki szervezetekben lehetett csak szó.

A háború éveiben meglazult az MSZDP és a parlamenti ellenzék kapcsolata is. Egy-egy alkalommal sikerült rábírní néhány ellenzéki képviselőt, hogy hangot adjon a munkásság sérelmeinek. Visszhang nélkül maradt a párt kezdeményezése a választójog kiterjesztését indítványozó parlamenti vita tárgyában, és Károlyi Mihály 1916-ban megalakult pártjával sem jöttek létre 1917 elejéig a kapcsolatok.

Megnőtt viszont a szakszervezetek jelentősége. A szakképzett munkaerő a növekvő haditermelés folytonossága szempontjából egyre jobban felértékelődött. Ezt a körülményt, valamint a hadiüzemek munkásságának növekvő elégedetlenségét kihasználva, sikerült kikényszeríteni a hatalomtól egy sajtósági intézmény, az ún.

panaszbizottság létrehozását. Ez a paritásos testület volt hivatva kezelni a felmerülő munkaügyi konfliktusokat, s különös jelentőségét részben az adta, hogy a szakszervezeteket ismerte el a munkásság hivatalos érdekképviselőjének. Ez a körülmény, valamint a jog- és hatáskör állandó bővülése azt eredményezte, hogy nemcsak megállt a szervezett munkásság létszámának 1914 nyarától tapasztalható drámai csökkenése, de már 1916-ban érzékelhető volt az emelkedés is. Az egyre több szakmában, iparágban létrejött panaszbizottságoknak jelentős szerepük volt a szervezkedési szabadság kiterjedésében, a szakszervezetek tekintélyének megnövekedésében. Ennek köszönhető, hogy a szakmozgalom keretei egyre bővültek, magukkal ragadva a korábban nem szervezhető munkás- és alkalmazotti rétegeket is. A szervezett munkások száma 1917-ben kétszerese, 1918 őszén háromszorosa volt a százezres békeszintnek. A panaszbizottságokat a szakszervezetek a háború után is szerették volna fenntartani, míg a munkaadók képviselői feleslegesnek ítélték.

A párt pozíciói akkor kezdtek megváltozni, amikor 1916 őszén sajátos patthelyzet alakult ki a háborúzó felek között. A tavaszi–nyári nagy hadműveletek kudarcra nem hozott egyik fronton sem döntést, viszont kimerítette mindkét tömb viszonylag leggyengébb államát, a Monarchiát és a cári Oroszországot. Mindkét „beteg ember” béketapogatózásokba kezdett, amit Ausztria–Magyarország esetében megkönnyített az új orientációra törekvő IV. Károly trónra lépése (1916. december). Károly első kezdeményezéseit Tisza István kormánya is gyanakodva, ellenszenvvel fogadta. Ezt a helyzetet felismerve a legkövetkezetesebb parlamenti és parlamenten kívüli ellenzéki erők közeledtek egymáshoz, és informális szövetség alakult az új irányzat képviselői, valamint az említett ellenzéki blokk között. Ennek révén utazhatott ki az MSZDP delegációja 1916 őszén Hágába, majd 1917 tavaszán Stockholmba, noha mindkét utat ellenezte, de tudomásul vette a magyar kormány.

1917 elején az ellenzék közös fellépésre szánta el magát a választójogi reform érdekében, ám ez sajátos módon kudarcot vallott. Az MSZDP történetében először esett meg, hogy a párttal szoros kapcsolatban álló szakszervezetek nemet mondtak egy ilyen kezdeményezésre. Formálisan a választójogi küzdelem dominanciáját, a polgári ellenzéki erőkkel való együttműködést ellenezték, valójában azonban arról volt szó, hogy a szakszervezetek maguk kívánták növelni befolyásukat. A pártvezetőség zöme visszautasította az olyan a törekvéseket, hogy lebecsüljék a választójogi küzdelmet, a progresszív polgári erőkkel való együttműködés politikáját. A háború idején először megtartott 1917. áprilisi, ún. bizalmas kongresszus a pártvezetésben a korábbinál jóval nagyobb súlyt biztosított a szakszervezeti vezetőknek, továbbá létrehozta a pártválasztmány intézményét, amely ellenőrzési jogot kapott a pártvezetés tevékenysége felett.

A párt- és szakmozgalmi vezetés kezdődő konfliktusát azonban egyelőre elnyomták azok a kül- és belpolitikai események, amelyek lényegesen módosítottak

az MSZDP helyzetén. Az előbbieket sorában talán a legfontosabb volt a februári orosz forradalom győzelme, illetve a semleges országok szocialista pártjait tömörítő Holland–Skandináv Bizottságnak a kezdeményezése, hogy a szocialista pártok üljenek össze és tanácskozzanak. Mindkét eseményről állást foglalt az említett bizalmas kongresszus. Ennek kapcsán tett az MSZDP helyzetére rendkívül jellemző megállapítást a napirendet előadó Kunfi Zsigmond, amikor kifejtette, hogy az MSZDP-nek nincsenek sem Liebkechtjei, sem pedig Scheidemannjai, vagyis hogy a párt a háború által megosztott nemzetközi munkásmozgalom centrumában foglal helyet. Ez a körülmény teszi, teheti hitelessé közvetítői szerepét, s ez a magatartás feleltette el itthon csakúgy, mint a nemzetközi fórumokon az 1914/15-ös megindulást.

A Tisza-kormány 1917. május végén megbukott. Ezzel egyidejűleg Stockholm-ban előértekezletet tartottak egy későbbi, egyébként meg nem valósult, valamilyeni hadviselő és semleges ország szocialista pártját érintő konferenciához. Itt az MSZDP tette a legnagyobb, a Holland–Skandináv Bizottság és az antantországok pártjai által is méltányolt erőfeszítéseket a kölcsönös kapcsolatépítésre, a minden oldalról elfogadható szocialista eszmeiségű békefeltételek kialakítására. A svéd fővárosban zajló tanácskozások alkalmat kínáltak arra is, hogy az MSZDP vezetői közvetlen információkat szerezzenek az orosz forradalom eseményeiről, mivel alkalmuk volt tanácskozni minden, a forradalomban szerepet játszó fontos szocialista áramlat képviselőivel. A hazai progresszív közvélemény érthető módon növekvő figyelemmel kísérte az Oroszországból érkező híreket, és a reagálások hangütése barométerként jelezte előre a széles értelemben vett baloldali közvélemény várható magatartását.

Tisza bukását követően az uralkodó Esterházy Móric vezetésével egy kisebbségi kormányt állított az ország élére, amelyben helyet kaptak a parlamenti és parlamenten kívüli ellenzéket tömörítő Választójogi Blokk képviselői; ennek elnöke Károlyi Mihály, egyik alelnöke Garbai Sándor lett. Az MSZDP egyelőre elhárította a kormányban való közvetlen részvételt. A IV. Károly képviselte új orientáció a német elkötelezettség lazításával, különbéke-próbálkozásokkal és belső reformok ígéretével kívánta a háborúba belefáradt, éleződő nemzetiségi ellentétektől megosztott birodalmat megmenteni. Ezek a szándékok, noha pl. a tervezett választójogi reform távol volt az MSZDP célkitűzésétől, látványosan biztosították a tömegek támogatását a királynak és az új kormánynak. Az 1917 nyarán lezajlott tüntetések, sztrájkmozgalmak újabb értelmiségi, alkalmazotti rétegeket hoztak a szervezett dolgozók táborába. Az Esterházy-kormány hivatalosan engedélyezte az MSZDP eddig csak hallgatólagosan tudomásul vett területi szervezeteit. 1917 nyarán, kora őszén megjelent a munkásmozgalom a szervezkedéstől addig mesterségesen elzárt bányavidékeken és nehézipari központokban. A háborús benuháztól feléledt a nemzetiségi szocialista mozgalom is.

Sajátságos módon az ún. új orientáció törekvéseinek realizálódását éppen a nemzetközi viszonyokban a béke irányába ható folyamatok ásták alá. Az orosz forradalom és vele együtt a birodalom meggyengülése megkérdőjelezte a Monarchia szerepét az európai egyensúly biztosításában. Ezt jelezte a cseh és a délszláv emigráns szervezetek fokozatos felértékelődése az antanthatalmak táborában. Az orosz október, majd a nyomában kibontakozó polgárháború a nyugati szövetségesek szemében Oroszországgal együtt végül a Monarchiát is „leírta”, és megalapozta a jövőendő utódállamokra támaszkodó új kelet-közép-európai rendet.

Másfelől azonban az orosz katonai potenciál gyengülése kihívást jelentett a német hadvezetés számára. Igyekezett döntésre vinni a háborút a nyugati fronton, mielőtt az 1917 tavaszán hadba lépő Egyesült Államok jelentősebb erőket tudna átdobni Európába. Németország azért fokozta a nyomást ingadozó szövetségesére, hogy megakadályozzon bármilyen „kiugrást”, s olyan belpolitikai fordulatot kényszerítsen ki a Monarchia minden részében, amely legalábbis fékezi a pacifista, reformpárti erőket.

Ezt a kikényszerített fordulatot fejezte ki Magyarországon Esterházy Móric miniszterelnök lemondása, majd a Wekerle-kormány megalakulása. Az új kormány, noha folytonosságot ígért a reformok tekintetében, 1917 őszétől akadályozni igyekezett a munkásmozgalom pozícióinak erősödését. A szociáldemokrata párt vezetői közül többen nehezen vették tudomásul, hogy a megegyezéses béke, a reformok lehetősége lezárult, és igen kellemetlenül érintette őket a békereményekben csalódott tömegek elégedetlensége, „fegyelmetlensége”. Évtizedek óta 1918 januárjában, a „békesztrájk” lefújásakor következett be az első, nyílt konfliktus a szociáldemokrata „vezetők”, illetve a „vezetettek” között. A Trockij által Breszt-Litovszkban képviselt szovjet-orosz békajavaslatok támogatására Ausztriában kezdődő akcióhoz 1918. január 18-án a magyarországi munkásság is csatlakozott. A pártvezetés két nap múlva, a kormány néhány békefrázist tartalmazó nyilatkozata után, győztesnek és befejezettnek nyilvánította a sztrájkot, ám ez az állásfoglalás a párttestületekben is csekély többséget kapott, az üzemek jelentős részében pedig a sztrájkolók nem vették tudomásul. Ezt a „rendbontást” megelőzték az ún. forradalmi szocialisták akciói, akiknek első garnitúráját épp a tömegsztrájk előestéjén tartóztatták le, illetve a tanácsmozgalom ettől nem független kezdetei. Ezek a jelenségek nem voltak hatástalanok a párt és a szakmozgalom vezető gárdájára sem, s a belső rendet nem sikerült teljesen helyreállítani az ezért összehívott 1918. februári rendkívüli pártkongresszuson sem. Jó néhányan, főként mértékadó szocialista értelmiségiek, változatlanul rokonszenveztek az ellenzéki csoportokkal, és megértően fogadták a spontán radikális törekvéseket.

Számos szakszervezeti vezető vélekedett úgy, hogy a megnövekedett erejű munkásmozgalom immár nem szorul arra, hogy a parlamenti ellenzékkal szövetségben harcoljon a demokratikus célokért. A szakszervezetek 1918. májusi rend-

kívüli kongresszusán az előadó Böhm Vilmos már olyan átmeneti gazdasági programot terjesztett elő, amely a hadigazdaság tapasztalatai és a panaszbizottságok működése nyomán kialakult partneri viszony alapján azt követelte, hogy az állam avatkozzon be, és korlátozza a tőkés viszonyokat.

Formálódóban volt a párt- és szakszervezeti vezetőknek egy korántsem homogén, ám egyre befolyásosabb csoportosulása, amely nem érte be a háború előtti szövetségesi viszony helyreállításával, nem kívánta a párt tevékenységét szinte kizárólag az általános választójogért vívott küzdelemnek alárendelni. Az 1918 tavaszán–nyarán kibontakozó osztályütközetek, párton belüli viták során változott a párt meghatározó csoportjának összetétele. Háttérbe szorult az MSZDP-nek a századelőtől vitathatatlanul első számú vezetője, Garami Ernő, s vele a párt titkára, Buchinger Manó. Egyre jelentősebb szerepet játszott a pártéletben Kunfi Zsigmond, s az ismert szakszervezeti vezetők közül Böhm Vilmos és Landler Jenő.

A hatalom is szükségesnek érezte, hogy demonstrálja erejét, hisz az egyre gyakoribb katonalázadások, a rendszeressé váló szökések épp ennek az erőnek a létezését ingatták meg egyre gyakrabban. Ennek ellensúlyozására statáriumot hirdettek a katonaszökevények ellen, s a halálos ítéletek egy részét a köztereken hajtották végre, elrettenteni igyekezve ezzel a polgári lakosságot is. Pereket indítottak a januári tanácsmozgalom néhány vezetője, illetve a forradalmi szocialisták letartóztatott aktivistái ellen. Az eljárások során, nyilvánvalóan megfélemlítési céllal, beidézték az MSZDP több vezetőjét. Hasonló szándékkal igyekeztek provokációt szervezni a német hírszerzés segítségével Károlyi Mihály ellen, s „kiszivárogtatták”, hogy nyomozás folyik az egyébként halálos beteg Szabó Ervin ügyében, akit nem alap nélkül gyanúsítottak az ellenzéki csoportok szellemi irányításával.

A „kemény kéz” politikájának egyik legdurvább alkalmazására egy, valószínűleg véletlen esemény, a MÁV Gépgyárban eldőrdült sortűz adott lehetőséget. Az üzem katonai parancsnoksága elé kivezényelt csendőrszakasz 1918. június 20-án az ott gyülekező munkások közé lőtt, s négyen meghaltak; ezzel az önmagában nem túl jelentős helyi bérmozgalom országos jelentőségű üggyé vált. A karhatalmi beavatkozás után a környék üzemeiben abbahagyták a munkát, és az egyre nagyobb tömeg a város központjába vonult, követelve az általános sztrájk deklarálását és a kormány lemondását. Bár a hatalom azonnal elrendelte a teljes hírzárlatot, az esemény híre órák alatt elterjedt az egész országban, és másnap a sztrájkolók száma meghaladta az 500 000-et, gyakorlatilag általánossá vált. A mozgalom irányítására a párt- és szakszervezeti vezetés központi sztrájkbizottságot hozott létre, amely magát – nem ok nélkül – munkástanácsnak nevezte. E testület hivatalos célkitűzése a Wekerle-kormány lemondása, s a már 1917 nyarán elhangzott követelések (a Választójogi Blokk reformjavaslatának elfogadása, békeakció kezdeményezése, a bérek, az élelmezés javítása stb.) ismételt megfogalmazása volt. Ez lehetett tárgyalási alap, mert a kormány erővel próbálta megtörni a mun-

kásmozgalmat. Ezt a parlamentben nem is tagadta Szerényi József kereskedelemügyi miniszter, amikor válaszolt Károlyi Mihály és Fényes László interpellációjára, akik vérlázító esetként és provokációként bélyegezték meg a sortüzet. Erőt akart mutatni a hatalom Böhm Vilmos, Landler Jenő és több száz bizalmi letartóztatásával és bevonultatásával. Betiltottak több szakszervezeti lapot, a kormány katonai bírósággal, halálbüntetés kilátásba helyezésével fenyegette meg a harcban álló munkásokat. Őrjáratok szállták meg a munkáskolóniákat, hogy erőszakkal vigyék vissza munkahelyükre a sztrájkolókat. Hét napig tartó eredménytelen küzdelem után az alkalmi munkástanács véget vetett a munkabeszüntetésnek. A döntést, akárcsak januárban, tiltakozások követték. Igaz, a nagy sztrájk után egyetlen konkrét politikai követelés sem teljesült, viszont a vasasszakszervezet 1918 augusztusában tartott kongresszusán kiderült: a kormány céljai sem teljesültek. A szakszervezetek ereje nem gyengült meg, s a lefogottak többségét, az ismert vezetőket is, a hatóságok néhány hét után kénytelenek voltak szabadon bocsátani. A hazai munkásmozgalom történetében legnagyobb politikai tömegsztrájkot rövid ideig tartó, vihar előtti csend követte. Szeptember derekán azonban, a balkáni front megroppanásával, az összeomlást hozó végzet egyre közelebb került a magyar határhoz. A nyilvánvaló vereség ténye aktivizálta a Monarchia és benne Magyarország nemzetiségi politikusait, akik elérkezettnek vélték az időt az elszakadás előkészítésére, s ebben – mint ez később kiderült – partnernek kínálkoztak az MSZDP nemzetiségi csoportjai is.

1918. október 8-án a szociáldemokrata párt vezetése kiáltvánnyal fordult az ország népéhez, amelyet Kunfi Zsigmond fogalmazott. A deklaráció önálló, csak a saját népétől függő, „az osztályok és nemzetek teljes jogegyenlőségének elvén” felépülő új Magyarország megteremtésére hívta fel a „demokratikus osztályokat” és a háborús politikával nem kompromittált pártokat. A teendőket tíz pontban foglalta össze, követelve egyúttal a Wekerle-kabinet lemondását és új kormány alakítását a nemzetiségek és az ún. demokratikus osztályok képviselőiből.

Az említett tíz pont elején az országgyűlés felosztatása, az általános, titkos, a nőkre is kiterjedő választójog alapján megválasztott alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása állt. Az új kormány további feladatául a kiáltvány a haladéktalan békekötést jelölte meg Wilson 14 pontja és az orosz forradalom elvei alapján. A nemzetiségi elnyomás rendszerének megszüntetése érdekében biztosítani akarta az anyanyelv használatának jogát „az állami élet minden intézményében”. A deklaráció követelte a földreformot (adják azok kezére a földet, akik megművelik), valamint „mindazoknak az üzemeknek a szocializálását, amelyek az egyéni vezetés alól kinnöttek”. E két utóbbi követelés eddig a párt egyetlen programszerű megnyilatkozásában sem szerepelt. Az adórendszer reformja és a szociálpolitikai követelések terén kevesebb volt az újdonság, a régebbi célok annyiban módosultak, hogy tekintetbe vették a háború befejezéséből és a gazdasági átmenetből adódó feladatokat.

A kiáltványt az 1918. október 13-ra összehívott rendkívüli pártkongresszus elé terjesztették jóváhagyásra. A pártvezetés elképzelése az volt, hogy a nemzetiségi bizottságok szintén írják alá a deklarációt, mielőtt ezt a kongresszus elé terjesztenék, ám ebben csalódnuk kellett.

Kunfi Zsigmond, aki a kongresszuson a napirendről referált, kijelentette: Magyarországon az adott helyzetben polgári demokratikus átalakulás van napirenden, s ezért a „szovjet út” követelése időszerűtlen. A nemzetiségi bizottságok aggályaira való tekintettel a nemzetiségi kérdésben is jóval messzebb ment, mint minden eddigi pártdokumentum. „A nemzetiségekkel szemben nyíltan és világosan elismerjük a nemzetek önrendelkező jogát, annak minden konzekvenciájával” – mondotta, majd hozzátette, hogy a párt „sem most, sem a jövőben nem fog olyan politikát támogatni, amely a fegyverek erejével, kényszereszközökkel itt tart olyan népeket, amelyek itt maradni nem akarnak”. Ám ez a történelmi jelentőségű formula sem bírta rá a kongresszuson megjelenő s ott felszólaló nemzetiségi küldötteket a kiáltványban foglaltak egyértelmű támogatására. Az MSZDP a demokratikus célok megvalósítása érdekében valamennyi, azzal azonosulni kész erőnek (s nemcsak a valóban demokratikus pártoknak) kínált szövetséget.

A kongresszuson – s ez is az idők jele volt – előterjeszthették önálló indítványukat a baloldali ellenzékiek is. Javaslatuk Kunfival vitatkozva időszerűnek tartotta, hogy „a Magyarországon élő összes nemzetek proletariátusa vegye át az ország sorsának intézését”. Szocializálási programjuk is radikálisabb volt az előterjesztett hivatalosnál, követelték ugyanis a munkások közvetlen részvételét a termelés irányításában. Az ellenzéki javaslatot nem bocsátották szavazásra, ám egy másik, nem a pártvezetéstől származó, a munkástanács megalakítását célzó indítvány a küldöttek 10 százalékának támogatását megkapta; s ennek alapján következtethetünk a kongresszus erőviszonyaira.

Október utolsó két hetében összetorlódtak a bel- és külpolitikai élet eseményei. A frontokon megállíthatatlanná vált a hadsereg bomlása. A Monarchia és az Egyesült Államok külügyi kormányzatának jegyzékváltásából kitűnt, hogy Ausztria–Magyarország létét az adott formában csakúgy, mint föderatív állammá átalakulva, immár nem tekintik realitásnak az antanthatalmak.

Tisza István a parlamentben, Károlyi Mihálynak válaszolva, elismerte a vereséget. Néhány nap múlva, amikor híre jött, hogy Fiumét elfoglalták a felkelő horvát egységek, a Wekerle-kormány távozott. A Gödöllőn tartózkodó uralkodó magához kérte a kor politikai életének minden számottevő, kibontakozást ígérő politikusát, hogy tárgyaljon velük az ország jövőjéről. Ekkor történt először és utoljára, hogy a parlamentben helyet nem foglaló szociáldemokrata és radikális politikusokat kihallgatáson fogadjon a király. Az audiencián az MSZDP-t Garami Ernő és Kunfi Zsigmond képviselte. A tárgyalások, már a parlamenti pártok képviselőivel, Bécsben folytatódtak. Azok a politikusok, akik még mindig a bukott Tiszához igazodtak, int-

rikájukkal rávették a királyt, hogy halogassa, majd elvesse a válság békés megoldását egyedül biztosítani képes Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezését. Ezt látva a demokratikus pártok vezetői az alkotmányos úton el nem távolítható, kompromittált régi politikai vezető rétegével szemben – egyelőre még csak potenciális fenyegetést jelentő egyfajta ellenkormányként – 1918. október 25-én létrehozták a Magyar Nemzeti Tanácsot. Ebben a testületben meghatározó erő volt az MSZDP, amely a közelgő polgári demokratikus forradalom előestéjén 300 000 szervezett munkás támogatását élvezte.

Az MSZDP az 1918/19-es forradalmakban

Az MSZDP – jóllehet csak egyike volt a Nemzeti Tanácsban képviselt erőknek, amelyek a demokratikus parlament ellenzék vezére, Károlyi Mihály körül tömörültek, és mint parlamenten kívüli párt, formálisan nem volt része a korábbi „politikai Magyarországnak” – a kezdetektől rányomta bélyegét 1918 forradalmas őszének eseményeire. A Nemzeti Tanács kiáltványa, mondhatni, ikertestvére volt a párt október 8-i deklarációjának. Kunfi Zsigmond és Jászi Oszkár fogalmazta meg, s Kunfi keze nyoma a párt felhívásán is érzékelhető volt. 1918 októberének utolsó napjait az jellemezte, hogy míg a demokratikus kibontakozás vezérkara a helyzet valamiképp alkotmányos megoldásán munkálkodott, s a forradalmi eszközök alkalmazását csak ultima ratióként tudta elképzelni, az informális struktúrákban, így a Katonatanácsban, illetve a Nemzeti Tanács irodájának irányításában döntő szerepe lett az MSZDP számos tekintélyes, „másodvonalba tartozó” vezetőjének. Elég talán, ha példaképp megemlíjük Szántó Béla, Landler Jenő vagy Pogány József nevét. Nekik és sok más ismert vagy névtelen szakszervezeti vezetőnek, üzemi bizalmi-nak köszönhető a tömegek mozgósítása az utcai demonstrációkra, a nagyüzemek munkásainak felfegyverzése, s a Katonatanácsot támogató alakulatokkal együtt a döntés kikényszerítése 1918 októberének utolsó két napján. A hatalomváltás alapvetően békés jellegét a forradalom szimbóluma, a fehér őszirózsa jelképezte, amelyet a leszerelni akaró katonák sapkarózsájuk helyére tűztek. A hatalomváltás egyetlen áldozata a fővárosban gróf Tisza István volt, akit a háborús politika s egyúttal az egész megdöntött régi világ megtestesítőjének tekintettek – nem alap nélkül. A Tisza-gyilkosság, melynek háttere ma sem tisztázott, mélyen megrendítette a forradalom vezetőit, akik a változások alkotmányos formáihoz ragaszkodtak.

Ismeretes, hogy Károlyi Mihály formálisan az uralkodótól, illetve annak képviselőjében József főhercegtől kapta a miniszterelnöki kinevezést. Az őszirózsás forradalom győzelme után megalakult kormányban, amelynek tagjai a Nemzeti Tanácsot alkotó pártok képviselői voltak, két miniszteri tárcát kapott az MSZDP, kettőt a

Polgári Radikális Párt, míg a kormányfői poszton kívül öt minisztériumot vezetett a Károlyi-párt képviselője. Ez a helyzet nem felelt meg az adott erőviszonyoknak, hiszen az összeomlás közepette – amikor szétesett a régi államapparátus, a törvényhozás két háza feloszlott, felbomlott a hadsereg, megrendült a belső rend biztosítását szolgáló karhatalom és kétségessé vált, hogy egyáltalán milyen keretek közt őrizhető meg a magyar államiság – a legszámottevőbb szervezett erők az MSZDP és a szocialista orientációjú szakszervezetek voltak. Károlyi Mihály személyes tekintélye és népszerűsége nem állt arányban pártja befolyásával, s Jászi Oszkár radikálisainak zömét a progresszív, ám sajnálatosan szűk szellemi elit alkotta, amelynek eszmei hatása jóval nagyobb volt tényleges politikai súlyánál.

Ami a kormányzati képviselet kérdését illeti, abban szinte a forradalom győzelmének pillanatától két vélemény formálódott az MSZDP-ben, s e felfogások között a távolság az idő előrehaladtával egyre nőtt. Hamarosan kitűnt, hogy a vita nem pusztán a kormányzati részvétel mértékéről, hanem az események jellegéről, s benne a szociáldemokrácia lehetséges szerepvállalásáról folyt. Az egyik nézet szerint – amely mind nyilvánvalóbban kisebbségbe került, s amelyet leginkább a kereskedelemügyi tárcát betöltő Garami Ernő képviselt, aki óvott az időszerűtlen, álforradalmi túlzásoktól – az MSZDP csak átmenetileg vehet részt a polgári kormányban, hogy ezzel ne bátorítsa a munkásságnak a forradalom továbbfejlesztésére irányuló nagyon is korai, önálló akcióit. A másik koncepciót Kunfi Zsigmond képviselte, akit egyre többen támogattak, s 1919 elejétől látható többségi támogatást élvezett a párttestületekben. Eszerint részt kell venni a forradalom kormányában, hogy ezáltal biztosíthassák a lehető legkedvezőbb hatalmi pozíciókat a munkásságnak, a munkásmozgalomnak, de nem a forradalom továbbfejlesztésére.

Az új kormány számára a legdöntőbb feladat – s ez érthető a vereség, a bomlás állapotában – a helyzet konszolidálása volt. Szándéka szerint ki kívánta vezetni az országot a háborúból, s a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldásával biztosítani akarta az önállóságát visszanyert állam területi integritását és a hiányzó szabadságjogokat. Célul tűzte ki továbbá az agrárviszonyok és a szociálpolitika lényegi reformját. Mindezt lehetőleg legitim módon szeretne volna megvalósítani. Az eredetileg 1918 végére tervezett alkotmányozó gyűlési választásokat a viszonyok miatt ejteni kellett. Ebben szerepe volt a győztesek diplomáciai és katonai nyomásának is, hiszen az elvileg egységes országterületen engedélyezett voksolás objektíve az integritás elismerését jelentette volna, amire sem az antant, sem a születőben lévő „utódállamok” nem voltak hajlandók. Amennyiben viszont a kormány hozzájárul ahhoz, hogy csak ott legyen választás, ahol a hatalmat ténylegesen a magyar állam szervei gyakorolják, az a békeszerződés előtti erőszakos foglalkozások tudomásulvételét jelentette volna.

A világháború győzteseinek magatartása már az első érintkezéskor, az 1918. novemberi belgrádi tárgyalások alkalmából világossá tette: az új hatalom minden

demokratikus elkötelezettsége ellenére sem számíthat tisztességes fegyverszüneti egyezményre, a gazdasági blokád feloldására, s gyakorlatilag eszköztelenné válik a születő utódállamok területi éhségével szemben. A területváltozások gazdasági következményei csak tovább mélyítették az átmenet válságát, a pangó ipar képtelen volt felvenni a leszerelő katonák tömegeit, a gyorsan növekvő munkanélküliség pedig szociális gyúanyaggal járult hozzá a történelmi Magyarország felbomlását kísérő nemzeti elkeseredéshez. Amint kiderült, hogy a demokratikus átalakulás céljai és a kormány rendelkezésére álló eszközök között ellentmondás feszül, bomlásnak indult az őszirózsák fehérségével szimbolizált, csak néhány napig tartó nemzeti egység.

Az eltérő érdekek, szándékok megjelentek a polgári demokratikus forradalom utolsó „piros betűs ünnepnapján”, amikor 1918. november 16-án a parlament előtt kikiáltották a népköztársaságot. Az államformáról szóló ún. néphatározat deklarálta az ország függetlenségét, és a legfontosabb meghozandó néptörvények felsorolásával mintegy rögzítette a forradalom maximális programját, némileg szűkebben, mint ahogy az az MSZDP október 8-i kiáltványában vagy a Nemzeti Tanács deklarációjában szerepelt. Az ünnepi eseményre felvonulók között azonban ott lehetett látni a szociális köztársaságot követelő transzparenszeket is. Mit jelentett ez a jelszó? Jelenthetett egy olyan, a „háborús szocializmus” ihlette rendszert, amelyben a szociáldemokrata párt, illetve a szakszervezetek jelentős befolyást gyakorolnak az államra, amely viszont a hadigazdaságban kialakult eszközeivel jelentősen beavatkozik, korlátozó módon, a tőkés viszonyokba, és megvalósítja bizonyos, „az egyéni vezetés alól kinőtt” ágazatok szocializálását. Erről egyetértőleg nyilatkozott számos szakszervezeti fórum és jó néhány, radikálisnak éppen nem tekinthető szakszervezeti és pártvezető, mint pl. Böhm Vilmos vagy Bokányi Dezső. Jelenthetette elvileg a szovjet-orosz példa követését, bár a forradalmat ott átélő, hazatérni készülő kommunista hadifoglyok akkor ott átmeneti helyzetet tapasztaltak: az 1917/18-as, viszonylag békés periódusból a polgárháborúba.

Az egységét évtizedeken át féltékenyen őrző hazai munkásmozgalom szervezeti szakadására 1918. november végén került sor: a Kommunisták Magyarországi Pártjának magalakulásával. Az új párt létrejöttének nemcsak azért nem voltak olyan tragikus következményei, mint Németországban, mert a KMP szervezetileg meglehetősen gyenge maradt, bár működésével mintegy katalizálta az MSZDP-ben 1919 márciusáig végbement folyamatokat. Kun Béla számos, még Oroszországban keletkezett írása és hazatérését követő tárgyalásai bizonyították kötődését a régi párthoz, s tükrözték azt a szándékát, hogy a MSZDP tagságának és vezetésének minél jelentékenyebb részét megnyerje. Ezek a kísérletek nem jártak sikerrel, de azt le kell szögezni: a szakadást sokan a kortársak közül inkább taktikai, mint elvi-stratégiai okokkal magyarázták, s a két párt közötti kezdeti távolság nem tette lehetetlenné az ide-oda mozgásokat. Számos, a kommunistákat egységbon-

tásért keményen ostromozó szociáldemokrata pályája vezetett utóbb a KMP-be; elég, ha Landler Jenőre vagy Pogány Józsefre utalunk.

Amint a forradalom táborában és magában a kormányban is érzékelhetők, láthatók lettek bizonyos törésvonalak, amint kitűnt, hogy a remélt konszolidációra egyre kevésbé lehet számítani, új helyzet állt elő a szociáldemokrácia hatalmi pozícióit illetően.

A december–januári kormányválság kérdését a Budapesti Munkástanács vitatta meg, s ez önmagában is jelezte a viszonyok változását. A testület a forradalom napjaiban született, s a pártvezetés már november elején arra törekedett, hogy befolyása alá vonja a tanácsot. Csakhogy ez sajátos módon részben magához vonta a pártválasztmány jogosítványait, s döntéseinek egyre nagyobb lett a jelentősége, ha közvetlenül nem is befolyásolta a szociáldemokrata minisztereken keresztül a kormány politikáját. A vitában, ami nemcsak a konkrét kérdéstről szólt, hanem egyben jelezte a párt lehetséges magatartását is az elkövetkező hónapokban, három nézet ütközött meg. Az első, a kisebb támogatást élvező felfogást Garami Ernő fejtette ki, aki a koalíciós kormányból való kilépést és egy tiszta polgári kormány alakulását ajánlotta. Garami jól érzékelte, hogy az MSZDP részvétele a hatalomban, különösen ha súlya növekednék – miként ezt vitapartnerai, Garbai Sándor és Kunfi Zsigmond javasolták –, elkerülhetetlenül tovább tolná balra a pártot, amit a forradalom jellegéről vallott felfogásához híven az adott helyzetben tragikusnak tartott. A Budapesti Munkástanács többsége vele szemben Garbai Sándort támogatta (a szavazás aránya: 169:101), aki tiszta szociáldemokrata kormányt követelt a forradalom táborának erőviszonyaira hivatkozva. Ez a kormány radikális szocializálási programot valósítana meg, szakítana a viszonzatlan antantbarátság politikájával, és külpolitikai orientációjában az európai forradalmi erőkre támaszkodna, lemondva egyúttal a területi integritás immár megvalósíthatatlan jelszaváról. Garbai döntő kérdésnek tekintette a közigazgatás demokratizálását is. Konceptióját azzal támasztotta alá, hogy ha az MSZDP nem folytatja az általa javasolt politikát, a belső elégedetlenség esetleg egy új forradalomhoz, a szociáldemokrácia meghasonlásához, testvérharchoz vezethet, míg egy radikális szocialista fordulat megfosztaná létjogosultságától a KMP-t. Kunfi Zsigmond túlzásnak minősítette Garbai felfogását; ő a koalíció fenntartása mellett érvelt az MSZDP kormányzati részvételének növelésével. A párttestületekben folyó egyeztetések nyomán, amelyekben Károlyi Mihály ideiglenes köztársasági elnök is részt vett, végül Kunfi Zsigmond javaslata alapján megkétszereződött a szociáldemokrata miniszterek száma az új kormányban. Különösen lényeges volt a párt számára a hadügyminiszteri poszt elnyerése, amelyet Böhm Vilmos töltött be. Itt alakult ki kapcsolata Stromfeld Auréllal, s az ő hadseregszervezési elképzelésük biztosította a munkásmozgalom befolyását a fegyveres erőkhöz. Bekerült a kormányba Peidl Gyula is.

A KMP, felismerve a szociáldemokrácia megoszlását, tömegakciók kezdeményezésével igyekezett további lépésekre sarkalni a baloldali szocialistákat, akiknek meglehetősen ambivalens volt a viszonya a kommunistákhoz. Mint egységbontókat igen szigorúan ítélték meg őket, de az említett megmozdulásokban készek voltak akcióegységre lépni velük. Ilyen akciók voltak az 1919. januári gyárfoglaló mozgalmak, a munkástanácsok jogkörét korlátozó üzemi választmányi rendelet visszautasítása, a helyi közigazgatási apparátusok fokozatos munkásellenőrzésének biztosítása. A két párt viszonyát 1919 elejétől mégis az erősödő konfliktusok jellemezték. A Budapesti Munkástanács kizárta soraiból a kis létszámú kommunista frakciót, s hasonló akciókat kíséreltek meg – változó sikerrel – a szociáldemokrata szakszervezeti vezetők is. A kölcsönös gyanakvás légkörében történhetett meg az 1919. február 20-i lövöldözés a *Népszava* szerkesztősége előtt, s ezek után került börtönbe Kun Béla és a KMP több vezetője. Február végén–március elején a kommunista párt gyakorlatilag illegális körülmények között működött. Ezt azért szükséges leszögezni, mert emiatt nem voltak képesek szervezeten befolyásolni a március eleji eseményeket, s hatásuk legfeljebb eszmei volt.

A forradalom egyik alapvető feladata a demokratikus agrárreform megvalósítása volt, amelyet minden, a folyamattal kapcsolatos dokumentum megígért, s amelyet az 1918 novemberétől hol fellobbanó, hol lecsendesülő radikális parasztmozgalmak is követeltek. A polgári demokratikus forradalom idején a szociáldemokrata párt, eltávolodva korábbi felfogásától, támogatta a földreformot. A hosszú viták után született 1919. februári néptörvény azonban nem elégítette ki az igényeket, s földmunkáskörökben felerősödött a néptörvényben rögzített kártalanításos, elhúzódozó eljárást igénylő reformmal szemben a kártalanítás nélküli, szövetkezeti megoldást képviselő túlzó felfogás, amely nem kedvezett a demokratikus földosztás megvalósításának.

A kormány számára 1918 őszétől állandó probléma volt a legitimitás kérdése. Végül határozat született arról, hogy kiírják a választásokat az egész történelmi Magyarországra, tekintet nélkül a bekövetkezett területi változásokra. Az MSZDP vezetői számára a már megtörtént osztrák és német választások tanulságai alapján nyilvánvaló volt, hogy szervezeti előnyük nem váltható át automatikusan szavazatokra, s egyre szkeptikusabban nyilatkoztak a nemzetgyűlési választásokról. A munkástanács vitáiban mind népszerűbb lett a tanácsrendszer követelésének jelszava.

A területi változások kérdése állandó vitatéma volt a munkásmozgalom fórumain. Böhm Vilmos 1919 februárjában a munkástanácsban kifejtette, hogy az adott struktúrájú magyar ipar egyszerűen életképtelen a megszállt, elcsatolt vidékek nyersanyagforrásai nélkül. A hivatalos külpolitikai koncepció az antant rokonszenvében reménykedett. Az ország további megcsonkításával szembeni ellenállás esélyét a Böhm Vilmost segítő katonatiszti körök ekkor csak az intervenciók erői-

kel vívott szovjet-orosz példában láthatták. Ehhez a teljesség érdekében hozzá kell tenni, hogy a baloldali szocialisták és a kommunisták elutasították a területi integritás eszméjét. A szociáldemokrata munkásmozgalom fórumain is terjedt viszont az az elképzelés, hogy az európai szocialista erőkkel való szolidaritásnak része a Szovjet-Oroszországgal való jó viszony.

A szociáldemokrata párt többségének és vele a mértékadó vezetők jelentős részének változó hangulatára utalt, hogy nemcsak a Budapesti Munkástanács hozott határozatot március elején a szocializálásról, de 1919. március 17-én Böhm Vilmos kezdeményezésére a kormány is úgy döntött, hogy felállít egy szocializálási minisztériumot.

A Budapesti Munkástanács vitái jelezték: az MSZDP tagságában terjedt a gondolat, hogy át kell venni az ország kormányzását. Március első heteiben 13 megyében és törvényhatósági jogú városban mondatták le a közigazgatást irányító, polgári pártokat képviselő kormánybiztos főispánokat, és helyükre szociáldemokratákat állítottak, illetve Somogyban és Tolnában a megyei munkástanács direktoriuma vette át a hatalmat.

A belső pártviszonyok barométere volt az a szociáldemokrata részről kiindult kezdeményezés is, melynek nyomán a fenti eseményekkel egyidejűleg megkezdődtek a tárgyalások a börtönben levő kommunistákkal az esetleges együttműködés feltételeiről. Bogár Ignác nyomdászszakszervezeti vezető és Kun Béla levélváltása után a megbeszélésekbe bekapcsolódtak a szociáldemokrata munkásmozgalom más testületeinek képviselői, s a tárgyalásokról tudott a párt vezetése is, ha nem is értett velük mindenben egyet.

Az érlelődő folyamatokat az ún. Vix-jegyzék átnyújtása gyorsította meg. Az ország további megcsonkítását tartalmazó ultimátumra a kormány nem válaszolhatott máshogyan, csak úgy, hogy lemondott. Károlyi Mihály köztársasági elnök átadta a hatalmat az MSZDP-nek, az ország legjelentékenyebb, az antantkövetelésekkel szembeni esetleg ellenállásra is képes politikai erejének. Az MSZDP fórumai, amelyek március 20-án és 21-én szinte szakadatlanul tárgyaltak, úgy döntöttek, hogy a hatalmat csak a kommunistákkal megegyezve vehetik át, a már folyó tárgyalásokon rögzítettek alapján. A döntést csak kevesen ellenezték. Közülük a legismertebb a párt korábbi legtekintélyesebb vezetője, Garami Ernő volt, aki a márciusi fordulat után az emigrációt választotta. Mások, mint pl. Buchinger Manó, a párt titkára, vagy Peidl Gyula, félreálltak. A két párt egyesülését, illetve a Tanácsköztársaság kikiáltását kimondó dokumentumokat március 21-én este írták alá. Az éjjel megalakult új kormányban, a Forradalmi Kormányzótanácsban a kommunistákat csak a külügyi népbiztos, Kun Béla képviselte; a többi kormányzati posztra szociáldemokraták kerültek, s a viszonylagos paritást a zömmel kommunista népbiztos-helyettesek révén lehetett csak esetenként biztosítani. A hatalommegosztásnak ez a mértéke megfelelt a munkásmozgalom reális erőviszonyainak.

Az egyesült párt neve is jelezte a megállapodás kompromisszumos jellegét (1919. március 21.–1919. június 12.: Magyarországi Szocialista Párt, 1919. június 13-tól: Szocialista–Kommunista Munkások Magyarországi Pártja).

A szociáldemokrata többség 1919. márciusi döntését jelentős mértékben befolyásolta az a tény, hogy a Vix-jegyzék nyomán ténylegesen hatalmi vákuum keletkezett az országban. A válságos, háborúval fenyegető helyzetben egyetlen erő sem merte vállalni a vezetés felelősségét. Erre egyaránt utalt a Berinkey-kabinet lemondása és Károlyi Mihály más irányú, közvetett tájékozódása. A kormányzásra nem vállalkoztak sem a koalíciós partnerek, sem a jobboldali, konzervatív ellenzékiek. A közvélemény 1917 nyara óta nem először láthatta úgy, hogy egyetlen reménye az MSZDP, részben szervezettsége, részben túlértékelt nemzetközi kapcsolatai folytán. A párt vezetői Bern után realisabban szemlélték külkapcsolataik lehetőségeit, s az antant ultimátuma nyomán számítaniuk kellett egy újabb orientációváltásra. Ehhez is szükség volt a kommunistákra.

A magyarországi szociáldemokrácia hagyományosan nagy figyelemmel kísérte a németországi és ausztriai eseményeket. A német forradalom tragikus epizódjai miatt fenyegető s mindenképp elkerülendő veszélynek tekintették a munkásmozgalom belső vitáinak fegyveres eldöntését, az esetleges testvérharcot. A márciusi állásfoglalás egyszerre jelentette e veszély elhárulását és a pártegység, az egyik legfőbb szociáldemokrata érték helyreállítását. Az egységre március 21-én este lelkesen igent mondó munkástanácsok küldöttek között nyilván nem kevesen voltak olyanok, akik – talán naivan – múló, felejtendő epizódnak tekintették az 1918. novemberi kiválást, a KMP megalakulását.

Az MSZDP számára nem csupán a fentiek miatt nem jelentett vereséget, kaptulációt a márciusi fordulat. Nem kis illúzióval érezhették úgy, hogy a korábbi programdokumentumokban megfogalmazott célkitűzések megvalósulóban vannak, s e folyamat – szemben Oroszországgal – nem szakadás útján, hanem épp az egység helyreállításával, a döntő többség akarata alapján megy végbe. A végkifejletben pedig része volt a párt fokozatosan többségbe került erőinek.

Ami a szovjet szisztéma alkalmazását, illetve a proletárdiktatúra fogalmához való viszonyt illeti, a szociáldemokraták azt részben a külpolitikai fordulat elkerülhetetlen velejárójának, illetve a Vix-jegyzék elutasításával fenyegető forradalmi háború következményének tekintették, s így fogadták el – átmenetileg. A diktatúra belpolitikai alkalmazásától azonban mindig idegenkedtek, s annak gyakorlatát szinte minden konkrét esetben keményen opponálták.

A Tanácsköztársaság kikiáltását megelőző 1918/19-es események kapcsán jeleztük: az MSZDP-ben is erősödtek azok a tendenciák, amelyek készek voltak meghaladni a polgári demokratikus kereteket. Nemcsak a kommunisták vélték úgy, hogy a világháború alapjaiban rengette meg a kapitalizmus rendszerét, s a háborús gazdasági kényszerintézkedések mintegy technikai megoldást ígértek a társadalom

gyors, hatásos átalakítására. A kihívás nagy volt, s azok a szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezetők, akik a politikai hatalom meghódítása után ezt a változást inkább technikai, szervezési problémának látták, készséggel részt vállaltak a radikális szocializálásban, annál is inkább, mivel az ilyen lépéseket némileg indokoltta az ország adott helyzete, a blokád és az antant támadásának veszélye is.

Sajnos, ilyen pragmatikus megfontolások vezettek az agrárkérdésben elkövetett ismert hibákhoz. Ebben a szerencsétlen döntésben közös volt a felelőssége a tanácsállam kommunista és szociáldemokrata vezetőinek. Az MSZDP-nek, sőt a KMP-nek is korábban realisabb, a parasztság igényeihez jobban igazodó koncepciói voltak, de 1919 márciusában a rosszul értelmezett pragmatizmus és a doktriner agrárfelfogás győzött. A hibát mindkét áramlat képviselői felismerték, de későn. A javításhoz nem adott időt a történelem.

A Tanácsköztársaság szociáldemokrata vezetői, ha nem voltak is mentesek az illúzióktól, nem osztották kommunista kollégáik némelyikének messianisztikus törekvéseit, sőt azokkal gyakran kerültek konfliktusba. Ennek egyik jellegzetes, bár önmagában nem túl lényeges példája volt a 133 napot végigkísérő vita a kormányzótanácsban a szesztilalom alkalmazásának módjáról.

A márciusi napokban született egyesülést a Tanácsköztársaság idején több vita, konfliktus is kikezdte, ám a pártegység nem vált kérdésessé, a szakadás ódiú-mát senki nem akarta vállalni. Jellemző példa, hogy az 1919 augusztusában létrejött rövid életű szakszervezeti kormány sem deklarálta magát szociáldemokratának, noha tagjai valamennyien korábban vagy később az MSZDP meghatározó személyiségei voltak, lettek. A Tanácsköztársaság életében természetesen megnyilvánultak, olykor igen markáns módon, szociáldemokrata tendenciák, de a megosztás adott kérdésekben korántsem kizárólag a március 21. előtti pártkötődések mentén jött létre a vezető testületek belső vitáiban. Ezekben gyakran volt tapasztalható, hogy tekintélyesebb szociáldemokrata múlttal rendelkező kommunistákban még erős volt a tradíciók hatása, míg olykor az okozott meglepetést, hogy az egyébként baloldalisággal nem vádolható szakszervezeti vezetők pragmatikus megfontolásokból alkalmilag nagyon radikális pozíciókat foglaltak el. Jó példái voltak a fentieknek azok a viták, amelyek a párt és a szakszervezetek lehetséges szétválasztásáról, illetve a szakszervezetek szerepvállalásáról folytak. E polémákat olykor élesebb politikai konfliktusok is kísérték, különösen 1919. március végén–április elején, illetve május utolsó napjaiban. A Weltner által irányított *Népszava* rendszeresen helyet adott a diktatúra túlkapásait kifogásoló cikkeknek.

A kormányban, a párttestületekben, a sajtóban zajló összeütközésekben az igazán éles ellentétek azokkal alakultak ki, akik a munkásmozgalomhoz a világháború alatt csatlakoztak, s akiket jobb híján „baloldali kommunistáknak” lehetett minősíteni. A konszenzus tendenciáit viszont egymást gyakran erősítve képviselték a tanácsállam olyan vezetői, mint Kun Béla vagy Böhm Vilmos.

Ezeknek a vitáknak számos, a forradalom létre kiható pozitív hozadéka is volt. Indirekt eredménynek tekinthető, hogy a szociáldemokrata befolyást változatlanul őrző szakszervezetek 1919. május elején, igen kritikus katonai helyzetben, vállalkoztak a szervezett munkásság mozgósítására. Ez olyan pillanatban történt, amikor a forradalom vezetői már-már a kapituláció gondolatával foglalkoztak, s a fordulatot épp Peyer Károlynak és Miákits Ferencnek a kormányzótanácsban való fellépése hozta meg az ellenállás javára. A napok alatt megszületett, szakmai alapon szervezett hadsereg nemcsak megakadályozta május elején az összeomlást, de közismert, hogy május végén–június elején északi offenzívájával jelentős sikereket is elért.

A szakszervezetek szerepzavarát oldandó, 1919. május végén Kun Béla hatrészes előadásban igyekezett meggyőzni a szakszervezeteket, hogy a változott viszonyok között is szükség van rájuk. Nem nélkülözhetők érdekvédelmi feladataik sem, de jelentős részt vállalhatnak a gazdaság irányításában. A centralizált gazdaságban az üzemi tanácsoktól kezdve a gazdasági csúcsminisztérium funkcióját betöltő Népgazdasági Tanácsig, döntő szerephez jutottak az autonómiájukat a párttal, kormánnyal szemben megőrző szakszervezetek. Hasonlóan önkormányzati alapon szerveződtek egyébként a kulturális és tudományos életet irányító testületek is. Mindez arra utalt, hogy a forradalom vezérkara a külső és belső fenyegetettség ellenére értelmetlennek látta, hogy az országot Szovjet-Oroszország példájára ostromlott várnak rendezze be. Az így kialakult önkormányzati struktúrák egyébként szinte a bukás pillanatáig működtek, és eredményességüket annak köszönheték, hogy részt vettek bennük a hazai szociáldemokrata munkásmozgalomban kinevelődött vezetők százai, ezrei, akik irányítási tapasztalataikat „alulnézetből”, mint bizalmiak, szakszervezeti vezetők szerezték meg.

A tanácsállamban szerepet vállaló szociáldemokraták mindaddig kitartottak, amíg – hogy Kun Béla ironikus minősítésére utaljunk – reálpolitikai megfontolásaiknak lehetett valamilyen alapja, amíg esélye volt annak, hogy Magyarország a márciusi fordulat nyomán nem szigetelődik el, amíg lehetőség kínálkozott arra, hogy valamiképp helyreálljon az a gazdasági egység, amelyhez az ország munkásságának létérdeke fűződött, amíg nem fenyegetett a teljes, elkerülhetetlen összeomlás. Mindez nem zárta ki az alkalmi hatalmi konfliktusokat a korábbi törésvonalak mentén. Ilyen esemény történt az egyesült párt 1919. június eleji kongresszusán, ahol megkísérelték kiszorítani a vezetésből a kommunisták többségét. Ennek az egyébként sikertelen akciónak a visszahatása volt, hogy néhány héttel később a tanácskongresszuson eltávolították a kormányból a diktatúra enyhébb kezelése mellett kardoskodó Kunfi Zsigmondot. Ezek a belső viták, bármilyen élesek voltak is, nem befolyásolták lényegesen a Tanácsköztársaság sorsát. Ezt a nemzetközi elszigetelődés, az egyre lehetetlenebb katonai és gazdasági helyzet pecsételte meg, és már létrejöttében benne volt a vereség lehetősége. A végső napokban, amikor a

román megszállók megállíthatatlanul közeledtek a főváros felé, a tanácsállam szociáldemokrata vezetői olyan kompromisszumot igyekeztek kötni a győztesekkel, amely biztosíthatta a viszonylag rendezett átmenetet a polgári demokratikus viszonyokhoz, s ezzel együtt lehetővé tette volna a forradalom kommunista vezetőinek a tisztességes visszavonulását. Nem rajtuk múlt, hogy a Bécsben született megállapodások nyomán csak a népbiztosok emigrálhattak, s az önbizalmát visszanyert régi magyar hatalmi elitnek előnyösebb volt a román megszállás, mint a szakszervezeti kormány által megvalósítandó polgári demokratikus kibontakozás.

Jellegzetes tény, hogy a rövid életű szakszervezeti kormányban nem kívánt részt venni, és szintén az emigrációt választotta több tekintélyes, népbiztosi szerepet is vállaló szociáldemokrata vezető. Nemcsak azért, mert biztonságukat féltették a bizonytalan jövőjű politikai alakulattól, de ezt a szerepvállalást ellentétesnek érezték március 21-i döntésükkel. A Tanácsköztársaságot, ha utólag egyre több kritikával nyilatkoztak is róla, további politikai pályájukon sem tagadták meg, de a kommunistáktól elhatárolódtak, megállapítva, hogy a velük való rövid együttműködés döntően a kényszerhelyzet következménye volt. 1919-es szerepvállalásuk ugyanakkor indokoltá tette különállásukat és tartózkodásukat a hazai MSZDP-vel kapcsolatban.

3. Az MSZDP a magyar politikai életben 1919–1944

Az 1920-as évek

A Tanácsköztársaság bukásával egyidejűleg megszűnt az 1919. március 21-én létrehozott egyesült munkáspárt. Augusztus első heteiben a munkásmozgalom kontinuitását a szakszervezetek működése tartotta fenn. A Szaktanács Végrehajtó Bizottsága töltötte be a szociáldemokrata pártvezetőség feladatkörét is, és bázisa, kristályosodási pontja lett a párt újjáalakításának. A politikai pártszervezetek működése szünetelt.

A Végrehajtó Bizottság hívta össze 1919. augusztus 24-én a szakmai és a pártszervezetek több mint kétszáz küldöttét a Magyarországi Szociáldemokrata Párt újjáalakulását kimondó kongresszusra. Ezen megerősítették az 1903-as pártprogram és az 1908-as (néhány részletében időközben módosított) szervezeti szabályzat érvényességét, s deklarálták, hogy a párt nem a III., hanem a II. Internacionáléhoz tartozik.

A párt képviselőiben Peyer Károly népjóléti miniszterként és Miákits Ferenc kereskedelmi államtitkárként tagja volt az 1919. november végén megalakult koncentrációs (koalíciós) kormánynak. Az MSZDP indulni akart az 1920. januári választásokon, a fehérterror azonban ezt lehetetlenné tette, és a párt kénytelen volt politikai passzivitásba vonulni.

Az ellenforradalmi kormányzatnak az a kísérlete, hogy „nemzeti” és keresztényszocialista szervezetekkel végleg kiszorítsa a közéletből a szociáldemokrata mozgalmat, a munkások zömének ellenállása miatt kudarcot vallott. A párt- és szakszervezeti vezetőség arra törekedett, hogy az államhatalommal elfogadtassa a pártot és a szakszervezeteket mint a munkásság politikai és gazdasági érdekképviselőit.

A megegyezés kedvező belpolitikai feltételei 1921 tavaszára érlelődtek meg, amikor Bethlen István miniszterelnök irányításával megkezdődött az ellenforradalmi rendszer konszolidációja.

Bethlen (ahogyan a közélet minden területén) a munkás- és szakszervezet-politika terén is hajlamos volt arra, hogy ne vágyaktól és előítéletektől vezérelve alkáltsa ki módszereit, és azt a lehetőséget válassza, amelyik leginkább alkalmas a konszolidáció meggyorsítására.

Bethlen István éppúgy viszolygott a szociáldemokratáktól, mint a kommunistáktól. Valóságérzéke azonban azt diktálta, hogy ne folytasson háborút egyszerre túl

sok fronton. Hiszen hátra volt még a legnehezebb politikai feladat, az egységes kormányzópárt megteremtése, amellyel elődei kudarcot vallottak. Ezért Bethlen egyelőre kénytelen-kelletlen elfogadta a munkásság képviselője gyanánt a szociáldemokrata mozgalmat, abban bízva, hogy az erőszakapparátus már elég hatékony az MSZDP és a szakszervezetek megzabolázására.

A szociáldemokrata párt helyzetét, tárgyalási pozícióit javította a szakszervezetek vezette gazdasági harcok élénkülése 1920–1921 fordulójától. A termelés és a foglalkoztatottság a legtöbb iparágban elmozdult a mélypontról, kibontakozóban volt az inflációs konjunktúra. Az 1921-es esztendőben már össz-szakmai sztrájkokra és jelentékeny gyári megmozdulásokra került sor.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a legális mozgalom vezetőire ropant erkölcsi nyomás nehezedett: nem hagyhatták szó nélkül az elhurcolt munkások hozzátartozóinak kéréseit, könyörgéseit, s a működésükben megbéklyózott szakszervezeti funkcionáriusok, bizalmiak is a végletekig elkeseredtek. A Bethlen-kormány több gesztussal is kifejezésre juttatta megegyezési hajlandóságát. Így 1921-ben az MSZDP kérésére engedélyezte május elseje megünneplését, a belügyminiszter pedig utasítást adott ki a kifejezetten gazdasági célzatú szakszervezeti összefüvetek engedélyezésére. A megegyezést politikailag 1921 végén már mindkét fél halaszthatatlannak tekintette. Sürgette a rendezést, hogy 1922 februárjában lejárt az 1920-ban megválasztott nemzetgyűlés mandátuma, tehát 1922 első felében mindenképpen választásokat kellett rendezni. A politikai konszolidáció és a Bethlen-kormány nemzetközi tekintélyének megszilárdítása viszont feltétlenül szükségessé tette, hogy a szociáldemokrata párt részt vegyen a választásokon.

A szociáldemokrata pártvezetőség 1921 második felében több fontos politikai ügyben olyan magatartást tanúsított, amely minden deklarációnál erőteljesebben bizonyította megegyezési hajlandóságát a Bethlen-kormánnyal. Augusztus végén a szerb megszálló csapatok kiűrtették Pécsét és Baranya megyét. A párt központi irányelvei alapján a helyi szociáldemokrata vezetők együttműködtek a magyar hatóságokkal a terület konszolidálásában. Az úgynevezett második királypuccs idején, 1921 októberében az MSZDP és felhívására a munkásság semlegességet tanúsított, ami a birtokon belül lévő kormányzónak kedvezett. Decemberben a soproni népszavazás alkalmával az MSZDP választmánya felszólította a munkásságot, hogy szavazzon a város Magyarországhoz tartozására. Ugyancsak december elején írták alá a kormány és az MSZDP megállapodását az Általános Fogyasztási Szövetkezet működéséről.

Az egyezség helyreállította a munkásszövetkezet önkormányzatát, viszont a hatóságoknak ellenőrzési jogot biztosított a vállalat ügyeiben. Bethlen a tárgyalások során felszólította a pártvezetőség megbízottait, vitassák meg átfogóan a szervezett munkásság helyzetét, az MSZDP, a szakszervezetek és más intézmények tevékenységének feltételeit.

1921. december 8–21. között került sor a tárgyalásokra a kormányzat és a szociáldemokrata párt képviselői között. A megbeszélések befejeztével Bethlen miniszterelnök, valamint Peyer és az MSZDP más megbízottai egyezményt kötöttek. (Jászai Samu, a Szaktanács főtitkára szintén egyetértett a paktummal, amelyet azért nem írt alá, mert a végső tárgyalásokon nem volt jelen.)

Az MSZDP vezetői a belpolitikában kötelezték magukat: nem kötnek szövetséget az ellenzéki polgári liberális és demokrata pártokkal, nem fejtenek ki köztársasági propagandát, és nem folytatnak a mezőgazdasági munkásság soraiban olyan agitációt, mint 1918 őszén. Elfogadták a kormány döntését: „A közalkalmazottak, vasutasok és postások szakszervezetei nem állíthatók vissza.” A párt külföldi tevékenységét illetően vállalták, hogy nyíltan megszakítanak minden összeköttetést az emigrációba szorult szociáldemokrata vezetőkkel, felveszik ellenük külföldön a harcot, felhasználják a párt nemzetközi kapcsolatait a trianoni békeszerződés megvaltoztatása érdekében, és cáfolják a fehérterrorról szóló híreket.

Az egyesülési és gyülekezési szabadság terén megállapodás jött létre, hogy a rendőrhatalóság ellenőrzési jogának fenntartásával az MSZDP rendszeres heti pártnapokat tarthat, továbbá előzetes engedéllyel és zárt vagy elkerített helyen politikai gyűléseket is rendezhet, a tüntető felvonulás azonban továbbra is tilos. A szakszervezetek nem foglalkoznak politikával, „de jóváhagyott alapszabályaikban körülírt működésüket akadálytalanul folytathatják”. A szakszervezeti szövetségek külön helyi alapszabály nélkül vidéki szervezeteket alakíthatnak előzetes bejelentés után. A kormány ígéretet tett még a politikai amnesztiára azzal az MSZDP által is elfogadott kikötéssel, hogy az internálást továbbra is folytatja azokkal szemben, akik „mint veszedelmes kommunista agitátorok különös veszélyt jelentenek”.

A megállapodást Bethlen kívánságára írásba foglalták; a miniszterelnöknek ezzel távolabbi politikai céljai voltak, egy esetleges politikai zsarolás lehetősége is ösztönözte. „A megegyezést teljes egészében egyik fél sem közölheti” – írta 1922 elején az Építőmunkás Szövetség egyik tisztségviselője egy vidéki pártszervezet titkáranak.

Az MSZDP vezetői egészen 1924 novemberéig nem ismerték be, hogy bármi-féle jegyzőkönyvet aláírtak volna. A tárgyalások tényét közölték, a megegyezés legtöbb pontjáról nyilvánosan beszámoltak, de váltig tagadták a parafált okmány létezését. Eltitkolták továbbá a vállalt szervezési korlátokat; nem szóltak arról a kötelezettségről, hogy nem kötnek szövetséget az ellenzéki polgári liberális és demokrata pártokkal; hallgattak arról is, hogy megígérték: nyíltan megszakítanak minden összeköttetést a szociáldemokrata emigrációval, és felveszik ellene külföldön a harcot. A közalkalmazott-, postás- és vasutas-szakszervezetekre vonatkozó pont, állami alkalmazottakról lévén szó, megvalósult. Más vonatkozásokban azonban a párt nem tartotta, nem tarthatta be a megállapodást.

A paktum kifejezte, hogy az MSZDP lemondott azon pozícióinak visszaszerzéséről, amelyekből 1919 augusztusa óta kiszorult. A kormány pedig belenyugodott az MSZDP, a szakszervezetek és a többi, szociáldemokrata vezetés alatt működő munkásintézmény legális működésébe a Tanácsköztársaság megdöntése után hirdetett és gyakorolt, reformokra törekvő módszereikkel, megtúrta a marxista kifejezésmódot a munkásság politikai törekvéseinek megfogalmazásában és az osztályérdek elvének érvényesítését gazdasági harcainak vezetésében.

A szakszervezetek számára a megegyezés – a tabunak nyilvánított dolgozó rétegeken kívül – lehetővé tette a szervezkedést és a gazdasági harcot. A szakszervezetek politikai tevékenysége eddig is, ezután is féllegális, törvényen kívüli keretek között folyt. A szakszervezeti mozgalom léte egyik alapfeltétele volt a Kommunista Magyarországi Pártja illegális működésének is. Az 1921. decemberi megegyezés tehát – a nem teljesen alaptalan kételyek, fenntartások ellenére – tágabb mozgásteret biztosított a szakszervezeteknek, és lehetővé tette a pártszervezetek működésének újraindítását. Mindez megfelelő körülményeket teremtett ahhoz, hogy az MSZDP részt vegyen az 1922-es nemzetgyűlési választásokon.

Az MSZDP a választásokon 278 000 szavazatot, 24 mandátumot szerzett (a kormánypárt után a második helyezett lett), és a legnagyobb ellenzéki párttá vált. Ily módon mint „országosan elismert párt” a korabeli jogviszonyok között is számos új lehetőséget kapott a közéleti megjelenésre, a széles körű eszmehirdetésre és politikai agitációra. A *Népszava* közölte a szociáldemokrata képviselők sokszor éles hangú, az ellenforradalmi diktatúra intézkedéseit, intézményeit és vezető személyiségeit vádoló felszólalásait, amelyek tartalma egyébként cikk, riport formájában nem jelenhetett volna meg a lapban. A megnyilatkozások igen sok esetben hangot adtak a munkásság tényleges gazdasági, politikai, szociális és kulturális érdekeinek. Az MSZDP képviselői a kormányprogram, az évi költségvetés és az egyes törvényjavaslatok vitáiban követelték a rendszer demokratizálását, a sztrájkjogot, a kollektív szerződés törvényes védelmét, a nyolcórás munkaidő bevezetését, az adóterhek arányos elosztását. Az interpellációkban tiltakoztak az állami szervek, különösen az erőszak-apparátus és a közigazgatási hatóságok kirívó visszaélései, túlkapásai ellen. A mentelmi jog nyújtotta oltalmat és közéleti tekintélyt a párt képviselői gyakran előnyösen kiaknázhatták a munkásszervezetek mindennapi ügyeinek intézésében. A képviselői státust feltüntető névjeggyel bejuthattak azokba a minisztériumokba, hivatalokba is, ahol egyébként szóba sem álltak volna velük mint munkásegyesületi vezetőkkel. Így közbelépésükkel több ízben elérték sérelmes intézkedések felülvizsgálatát, különösen az egyesülési és gyülekezési jog alkalmazása terén.

A szociáldemokrata párt az 1920-as évek közepétől számottevő eredményeket ért el a budapesti törvényhatósági és a vidéki helyi önkormányzati választásokon. 1927-ben az MSZDP-nek 45 város és község tanácsában, illetve képviselő-testületében 365 (ebből a fővárosban 53) képviselője volt, és sikerült a dolgozók érde-

keinek megfelelő részleges vívmányokat kiharcolnia a községpolitika ügykörébe tartozó területeken: a lakásépítésben, a közlekedésben, a szociális, egészségügyi, népművelési és oktatási politikában.

Az MSZDP irányvonala és gyakorlati politikája radikálisan demokratikus álláspontot fejezett ki a képviselőházban, az önkormányzatokban és a közélet minden fórumán, ahol a párt egyáltalán szóhoz jutott.

A legbaloldalibb, leghatározottabban ellenzéki tényező volt, s pragmatikusan, eredményekre orientáltan politizált. E felfogás szerint a munkásszervezetek olyan érdekcsoportot alkotnak, amely állandóan nyomást gyakorol az államra és a tőkésekre, a munkásság szabad szervezkedését, egyéb politikai jogait és jobb életviszonyait szolgáló reformokért. Az MSZDP és a szakszervezetek fő törekvése a részleges sikerek elérésére irányult, amelyekért harcolni is hajlandó volt. A szociáldemokrácia osztályharcszemlélete a kényszerítő eszközök sorából nem zárta ki eleve az erőteljesebb módozatokat, a sztrájkot és a tüntetést sem.

A konfrontáció fő módszere az MSZDP és a szakszervezetek számára a tárgyalás, az alku volt. A megbeszélésekhez, küldöttségjárásokhoz, a memorandumok átnyújtásához a vezetők azzal igyekeztek kialakítani a megfelelő háttérrel, hogy bizonyítsák készségüket a kormányzatnak és a munkáltatóknak: akkor válassztják a kedvezőbb utat, ha viszonyozzák a megállapodási óhaját, és nem kényszerítik a munkásmozgalmat erőszakos eszközök alkalmazására. Persze, fedezet is kellett annak igazolásához, hogy a fenyegetések megalapozottak és beválthatók. Ilyen biztosítéknak a szociáldemokraták elsősorban az erőteljes szervezeteket tekintették, ezért nagy gondot fordítottak az agitációra, a tagtoborzásra és a tagsági kötelek megszilárdítására. A tárgyalások nyomatékosságához elengedhetetlennek tartották az izmos organizációkat, és lehetőleg nem kívánták kockázatos tömegmozgalmakba vinni őket.

A szociáldemokraták igazán fontosnak és lényegesnek az evolúciós folyamatot tekintették. Ami az osztályharc végső célját, az új társadalmat illeti, ez egyre inkább testetlen eszmévé vékonyodott, amelyet időnként magasztos, emelkedett hangvételben illett emlegetni mint beláthatatlanul messzi távlatok eszményét. Az MSZDP elvi deklarációja 1922-ben, a párt parlamenti tevékenységének nyitányaként, hangsúlyozta: az 1903-as pártprogram, amely a szocializmus megvalósítását tűzte ki a munkásmozgalom alapvető céljaként, „s a maga teljes egészében nem valósítható meg máról holnapra, nem valósítható meg erőszakkal, ... nem valósítható meg különösen Magyarországon a fejlődöttebb és haladottabb nyugati államok megelőzésével... Ezért legközelebbi feladatunknak azt tekintjük, hogy a szükséges előfeltételek megteremtésével hozzáidomuljunk, hozzásimuljunk a haladottabb, fejlődöttebb nyugati államokhoz.”

A szociáldemokrata párt parlamenti tevékenységének szerepe volt abban, hogy nem került sor olyan törvényjavaslatok megvitatására vagy beterjesztésére, ame-

lyek még tovább szűkítették volna a szabadságjogokat (rendtörvény, szakszervezeti törvény, sajtójogi rendelkezések tervezetei).

Az MSZDP képviselői gyakran éltek a párt politikai, szociális követeléseit kifejező indítványok beterjesztésének jogával. Természetesen nem számítottak arra, hogy el is fogadják javaslatukat. Céljuk inkább a demonstráció volt, annak igazolása – a parlamenti frakció 1925-ös jelentésének szavaival –, „milyen lehetne az a nemzetgyűlés, amelyben a szociáldemokrata pártnak annyi ereje és hatalma volna, amennyivel a maga javaslatait a nép boldogulására megvalósíthatná”. A párt parlamenti tevékenységében tehát ötvöződött az ellenforradalmi kormányzati rendszer elutasítása és a demokrácia népszerűsítése. A párt vezetői – főként az 1920-as évek középső harmadában – úgy vélték, hogy a képviselőházbeli taktikázással esetleg sikerül olyan politikai helyzetet létrehozni, amelyből kedvező nemzetközi feltételek esetén egy demokratikusabb színezetű kormányzat bontakozhat ki. Remélték, hogy az Egységes Párt felbomlik, Bethlen megbukik, a polgári liberális és demokrata ellenzék erőteljesen előretör, kormányzati pozíciókat szerez, s az így kialakult konstellációban valamilyen formában az MSZDP is részesedhet a politikai hatalomból.

Önmagában persze nem volt teljesen abszurd a feltételezés, hogy a kormánypárt szétesik, és a kormány elveszti parlamenti többségét, hiszen ilyen fejleményre 1938-ban – egészen más körülmények között – valóban sor került. Azért sem kárhoztatható az MSZDP vezetése, hogy a kormányzásba való bekapcsolódásra törekedett. Egyetlen ellenzéki párt sem kíván valamiféle örök opposzícóra berendezkedni, sőt tevékenységének éppen az ad értelmet, hogy kedvező körülmények esetén kormányzati tényezővé váljék, részesedjék a kormányzati hatalomból. Az MSZDP nem az ellenforradalmi diktatúra keretében kívánta ezt a pozíciót elérni, erre nem is számíthatott. Reményei a rezsim megdöntésével, a demokratizálódással, lényegében a nyugat-európai típusú parlamentarizmus kivívásával valósulhattak volna meg.

A vezetőség, még a háború előtti kategóriákban gondolkodva, úgy vélte, hogy az MSZDP a polgári ellenzékkel együttműködve átveheti azt az opposzíciós mozgásteret a kormánnyal szemben, amelyet 1914 előtt a függetlenségi pártok és szövetségeseik uraltak. A húszas évek első felében azonban, két tucat mandátum birtokában, az MSZDP – a korábbi hagyományok alapján – túlértékelte a parlamenti harc jelentőségét, és a parlamenten kívüli erők mozgatását is alárendelte a házbeli politizálás feltételezett érdekeinek. Az MSZDP vezetősége a Szocialista Munkásinternacionáléhoz 1926 augusztusában küldött memorandumában a taktikai alapelvekről szólva kifejtette: „Nem kockáztathatunk többet, mint amennyit az adott viszonyok között kockáztatni lehet és szabad ebben a küzdelemben... Egy levert forradalom után adott viszonyokkal ellenkező politika csak újabb katasztrófát zúdítana a munkásosztályra... ma még nincs annyi ereje és lehetősége [ti. a pártnak], hogy a parlamenti harc mellett a tömegmozgalmak harcát is sikerrel vállalhassa.”

Az MSZDP politikai céljai érdekében alkalmazott legélesebb fegyver a parlament bojkottálása volt. 1924 novemberében a szociáldemokrata képviselők – tiltakozásul a parlamenti szólásszabadságot erősen korlátozó új házszabályjavaslatok ellen –, több kisebb polgári demokrata és liberális párt tagjaival szövetségben, kivonultak a képviselőházból, és közel fél esztendeig nem vettek részt az üléseken. A Bethlen-kormány helyzete azonban ettől nem rendült meg, a passzivitás nem érte el a célját.

A pártvezetőség persze nem is annyira a belső erőviszonyok megváltozásától várt fordulatot, hanem elsősorban abban bízott, hogy erőteljes nemzetközi nyomás kényszeríti majd ki a demokratikus engedményeket, sőt a rezsim bukását. Eközben azonban nem vette figyelembe, hogy mind Beneš, mind az angol és a francia kormány a Horthy–Bethlen-rendszerben a közép-európai tőkés rend szilárdságának egyik pillérét látta.

Szintén illuzórikus, de helyes elvi álláspontot vallott az MSZDP a trianoni békeszerződés revíziójával kapcsolatban. Az egész magyar közéletben nem volt még egy olyan politikai csoport, amely a demokratizálásnak elsőbbséget adott volna a revízióhoz képest, hangsúlyozva, hogy roppant nagy veszélyt jelentene, ha a trianoni határok módosítását az ellenforradalmi diktatúra valósítaná meg. Felismerték már a húszas évek második felében, a bethleni aktív külpolitika indulásakor, milyen hallatlan erőgyarapodást jelentene a rendszernek, ha a békeszerződést sikeresen revideálnák.

A szociáldemokraták a trianoni békeszerződést igazságtalan, imperialista diktatumnak tekintették, elutasították azonban a magyar uralkodó osztályok külpolitikáját, amely az európai hatalmi viszonyokkal elégedetlen nagyhatalmakkal kívánt szövetséget kiépíteni, és velük együttműködve kész volt akár fegyverrel is kierőszakolni a határok módosítását, a történelmi Magyarország visszahódítását. A párt fellépett az uszító sovíniszta propaganda ellen, s Trianon felülvizsgálatát békés eszközökkel, a szomszéd országokkal folytatandó tárgyalások, kölcsönös megállapodás révén szerette volna elérni. A békés revízió jelszavát a szociáldemokraták összekapcsolták a belső demokratizálás követelésével, ami egyfelől növelné a szomszéd államokban élő magyarság szemében Magyarország vonzerejét, másfelől biztosítaná a nyugati hatalmak támogatását.

1926–1927-re azonban kiderült, hogy a gyökeres belpolitikai átrendeződésbe vetett remények vágyálmok maradtak. A Gömbös vezette fajvédők kényszerű kiválása még 1923-ban elszigetelt jelenség volt. Bethlennek az évtized második felében sikerült mamelukfegyelemre kényszerítenie és korlátlan uralma alatt tartania a különböző frakciókat, sőt 1928-ban Gömbös is visszatért a kormánypártba. A polgári ellenzék megbízhatatlan és gyengülő szövetségesnek bizonyult. A külföldre sem lehetett számítani.

A szociáldemokrácia integrálódási folyamata – amely a Bethlen–Peyer-paktummal kezdődött – parlamenti és municipális képviseletével, sajtójával és az eszmetérjesztés egyéb nyilvános lehetőségeivel, a szakszervezetek gazdasági érdekeképviselői szerepének érvényesülésével az 1920-as évek második felében eljutott az adott magyarországi viszonyok között elérhető határig, és megtorpant. További eredmények, amelyek folytán bekapcsolódhatott volna egy demokratikus kormányzatba, már nem voltak elérhetőek, ezért az MSZDP maga sem volt hajlandó újabb engedményekre.

Az MSZDP és a vezetése alatt működő szakszervezetek csak ellenzékben maradva tölthették be politikai és gazdasági érdekképviselői funkciójukat. A rendszer állandóan készen állt üldözésükre, és a legcsekélyebb engedményért is körömszakadtáig menő küzdelmekre kényszerültek az állami és más hatóságokkal, a tőkéssekkel, a munkáltató szervezetekkel.

A húszas évek közepétől a szociáldemokrata párt társadalmi támogatottsága érezhetően csökkent. Az 1926-os parlamenti választásokon a párt jelöltjeire leadott szavazatok száma az 1922-es 278 000-ről (14,8%) 126 000-re (7,4 %) zuhant. A vereséget az okozta, hogy a korábbi szavazók jelentős része távol maradt a választásoktól, passzív és elégedetlen volt.

A megtorpanás nyomán a pártban, a szakszervezetekben felerősödő bírálatoknak közös vonása volt, hogy kifogásolták és túlságosan egyoldalúnak találták a pártvezetőség tevékenységét, amely túlnyomóan a parlamenti szereplésre, a polgári pártokkal való együttműködésre irányult. Sürgették a párt befolyásának szélesítését, a hatékonyabb agitációs munkát, a parlamenten kívüli eszközök alkalmazását. A Stromfeld Aurél körül kialakult ellenzék kifogásolta a kormány politikájához igazodó magatartást és azt ajánlotta, hogy hirdessék meg a köztársaságért folytatandó harcot. Hatékony munkát követelt a nők, az ifjúság körében.

Az 1929 végén hazatért Garami Ernő is keményen bírálta a pártvezetőségnek a kormányzat iránti lojális magatartását. Nem a parlamenti szerepvállalást kifogásolta, hanem a tekintélyuralmi rendszer iránti demokratikus illúziókeltést. Tömegmozgalmak szervezését, új társadalmi erők bevonását javasolta. Úgy látta, hogy az utcai demonstrációk nélkülözhetetlenek. 1930. május elsején ő is felvonult a szervezett munkássággal. 1930 augusztusában gyűjtő hatású röpiratban hívta a főváros munkásságát „Ki az utcára!”. A nagy hatású 1930. szeptember elsejei százezres tüntetés az aktív tömegpolitizálás jogosultságát jelezte.

Az MSZDP az 1930-as években

1932 őszén a befolyásos politikai csoportok, gazdasági érdekeltségek közös álláspontra jutottak abban, hogy csak erőskezű kormány képes talpraállítani a gazda-

sági válságba belerokkant rendszert. A kormányzó 1932. október 1-jén Gömbös Gyulát nevezte ki miniszterelnöknek. Az új kormányfő sajátosan magyar fasiszta jellegű rendszert kívánt kiépíteni, amelyben nyilván nem lett volna helye sem a szociáldemokrata pártnak, sem a szakszervezeteknek. Ebből Gömbös nem is csinált titkot.

Az MSZDP vezetői Gömbös „felszámolást” hirdető fenyegetéseire, „csomagolást” ajánló gúnyos nyilatkozataira nyomban határozott elutasítással válaszoltak. A szociáldemokraták köntörfalazás nélkül megírták vezércikkekben, elmondották taggyűléseken és más értekezleteken, hogy Gömbös kísérletének tartalmát egyértelműen a fasiszta diktatúra megteremtésére irányuló törekvésként értékelik.

A MSZDP és a szakszervezetek vezetői számos éles hangú nyilatkozatban jelentették ki, hogy ragaszkodnak létezési és működési jogukhoz, megvédik szervezeteiket és intézményeiket. 1932. október 29-én mintegy ezer szociáldemokrata tisztviselő értekezletének egyetlen napirendi pontja a Gömbös-kormány hatalomra jutásával bekövetkezett új helyzet értékelése volt. Az aktívaülés egyértelműen állást foglalt a szervezett munkásság nevében: nem fogadnak el semmiféle reájuk erőszakolni kívánt korporációt, és teljes erővel védekeznek a fasizálási kísérletek ellen.

Az MSZDP 1933-as kongresszusának szónokai egyöntetűen azt hangoztatták: „Ha az olasz fasizmus mintájára megvalósítandó érdekképviselési rendszert akar valaki nálunk behozni, a munkássággal fogja szembetalálni magát..., mely az utolsó csepp vérig ellent fog állni.” Az 1934-ben Gömbössel folytatott tárgyalásaik során ismételten elutasították a „nemzeti” alapra helyezkedést és a szociáldemokrata elvek feladását.

Az MSZDP 1935 márciusa, a Bethlen-csoport ellenzékbe szorulása után az alkotmány védelmét állította belpolitikai céljainak középpontjába. Ez a bethleni konszolidáció idején kialakult szerkezet megóvásával volt egyértelmű. A status quo magában foglalta az ellenzéki bírálat jogának és intézményeinek (parlament és sajtó) fenntartását, a vezérelv és a fasiszta tömegpárt elutasítását, és természetesen a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek legális működésének biztosítását.

Az MSZDP kénytelen-kelletlen rendpárttá vált. Kiderült ugyanis, hogy a bethleni rendszer fasizálásának jelentős táborra van, méghozzá – eltérően az 1920-as évektől – nemcsak az ellenzéken, hanem a kormányzaton belül is. Ebben a helyzetben a párt, ahogyan az 1937-es kongresszus meghirdette, „az alkotmányosság és a demokrácia elve alapján a legélesebben szemben áll minden diktatórikus, fasiszta és horogkeresztes törekvéssel”. A követelések nem mentek túl a már korábban megfogalmazott demokratikus reformokon, a szabadságjogok bővítésén, a gyökeres földreformen, szociális követeléseken.

Nyilvánvaló volt az is, hogy a fasizálási törekvések szoros összefüggésben vannak az erősödő német orientációval. Nem volt kétséges a szociáldemokrata

vezetők számára az sem, hogy Hitler hatalomra jutásától a magyar kormányzat új támaszt remél irredenta tervei megvalósításához. Az MSZDP határozottan elutasította a német és az olasz külpolitikához való kötődést, s hangsúlyozta, hogy ez a magatartás eleve elidegeníti a nyugati polgári demokráciákat a területi revízió esetleges támogatásától. Magyarország legfontosabb külpolitikai érdekét a szociáldemokraták a szabad kéz és a semlegesség fenntartásában jelölték meg. Mónus Ilés 1935-ben megjósolta: „A hitleri Németország mellé szegődni: második veszített háborút jelent.” Az MSZDP ezért tiltakozott a Németországgal szemben vállalt újabb és újabb kötelezettségek ellen.

A faszizmus elleni harc korántsem csupán a magyar külpolitika tengelybarát orientációjának elutasítását jelentette. Az MSZDP és a szakszervezetek egész eszmehirdető apparátusa leleplezte a faszizmust, és kifejezésre juttatta a munkásság szolidaritását a szétfúzott testvérpártokkal, szakszervezetekkel. A szociáldemokrata sajtó már hatalomra jutása napjától igen erőteljes hangvételben támadta a német faszizmust. A magyar szociáldemokrácia antifaszizmusa az 1930-as évek első felében nem szorítkozott csupán a leleplezésre és a szolidaritás vállalására; a harmincas évek középső harmadától nagyszabású szellemi küzdelmet is indított a faszizmus ellen.

1935 és 1936 a munkásmozgalom fellendülésének esztendei voltak. Sikerült visszaverni az MSZDP és a szakszervezetek létét fenyegető kísérleteket.

A nemzetközi események hatása a belső helyzetre s ezen belül a munkásmozgalomra az egyes időszakokban változó. Az 1920-as években az angol, majd az évtized végétől erősödő olasz orientációnak, illetve Hitler hatalomra jutását követően a magyar–német közeledésnek még kevésbé volt közvetlenül belpolitikai cselekvésekben kimutatható hatása. Ezzel szemben 1938-tól a bel- és külpolitika között már olyan szoros kapcsolatrendszer alakult ki, mint két évtizeddel korábban az első világháború és a forradalmi válság időszakában. Akkor a versailles-i rendszer születése befolyásolta a magyar társadalmat, most ugyanennek a rendszernek az összeomlása. Ahogyan Magyarország sorsát, az egyes osztályok, rétegek belső erőviszonyait, lehetőségeit 1917–1920-ban meghatározta az új európai rendszer létrejötte és a nemzetközi forradalmi hullám, ugyanilyen befolyása volt most a nemzetközi erőviszonyokban bekövetkezett alapvető változásoknak, mindenekelőtt Németország előretörésének. S nem csupán diplomáciai vagy katonai összeütközésekről volt szó, hanem eszmék harcáról is. Az ideológiai áramlatokat elindító vagy adaptáló társadalmi csoportok a nemzetközi eseményeket, az egyes országok külpolitikai kapcsolatait, a szövetségi rendszerek széthullását vagy formálódását abból a nézőpontból szemlélték, hogy az események mennyiben jelentik a saját érdekeiket kifejező ideológiák érvényesülését, vagy háttérbe szorulását. A nemzetközi események tehát vagy fokozták e társadalmi csoportok önbizalmát, vagy elbátortalanították őket.

Aligha akadt még a magyar munkásmozgalom történetében olyan időszak, mint az Anschlusstól (1938. március) a Szovjetunió megtámadásáig, illetve az antifasiszta koalíció kialakulásáig (1941. június–1942. január) terjedő évek. E közel négy esztendő folyamán a nemzetközi politikában – és részben a külpolitikai fejlemények hatására az országon belül – bekövetkezett változások, legalábbis rövid távon, vegetatív létre kárhoztatták a munkásmozgalmat.

1938 és 1941 között úgy tűnt, hogy a nagy nemzeti sorskérdések, sőt az elnyomott, nincstelen osztályok, rétegek gondjainak megoldásához nincs szükség a munkásmozgalomra. Az események sodrásával ugyan a mozgalom mindkét áramlata megpróbált lépést tartani, de jószerével minden ellenükre történt. Az örök kérdésre, hogy „Jó-e ez nekünk?“, a szociáldemokraták csak negatívan válaszolhattak, amikor az ország és a világ sorát vitatták. Még akkor is így volt ez, ha sok polgári, konzervatív szemléletű gondolkodó ember is kettős kétellyel kísért az „országgyarapítás” sikereit: mit kell fizetni Hitlernek, s vajon nem pünkösdi királyság-e mindez?

A külpolitikai helyzet, illetve az államvezetés reagálása a nemzetközi viszonyok változásaira a munkásmozgalom szempontjából objektív szituáció volt, amelyet kevéssé tudott befolyásolni. Ez azonban a munkásmozgalomnak nem adott felmentést az állásfoglalás, az értelmezés kötelezettsége alól azon osztályok, rétegek számára, amelyek érdekképviselőt vállaltak. A meglepetések és az első pillantásra érthetetlen fejlemények zűrzavarában sok tag és szimpatizáns várta az eligazítást, a programadást. A törzsgárdának többé-kevésbé elegendő is volt, amit a mozgalom adott, de a szociáldemokrata párt szavát csak az elkötelezettek fogadták el. Tehát azok, akik már kialakították meggyőződésüket, és ragaszkodtak hozzá, a változó körülmények ellenére is. Számuk abszolút mértékben nem mérséklődött gyorsabban annál, mint amit a katonai behívások, majd a háborús kivételes törvények önmagukban indokoltak. A munkásmozgalom viszonylagos súlya azonban a bővülő országban és a rohamosan gyarapodó munkásságon belül állandóan csökkent. S itt nem krónikus, hanem heveny folyamat következett be. Az 1938 és 1941 közötti visszaesést, tetszhalálszerű állapotot nem lassú tengődés, hosszas agónia előzte meg, hanem igen hirtelen hanyatlás. 1938-tól – főként a megváltozott nemzetközi körülmények miatt – a fasiszta veszély roppant fenyegetővé vált. Németország az anchluss után Magyarország közvetlen szomszédja lett. A nyugat-európai polgári demokratikus országok a megbékéltetési politika jegyében „leírták” a délkelet-európai kis államokat, amelyeket a német érdekszférába tartozónak tekintettek. Ezért Hitler agresszív lépései e térségben nem találtak ellenállásra. A német fasizmus nemzetközi tekintélyének növekedése és ennek következményei a magyar belpolitikában a mélypontra szállították le a szociáldemokrácia tekintélyét. Az apolitikus, csupán a mindennapi gazdasági érdekeikre ügyelő munkásokat elkábitották az erőteljes fegyverkezést megindító győri program ígérte lehetőségek.

Magyarországon még a dolgozó osztályok, rétegek túlnyomó többsége is úgy látta: elérkezett az ideje Trianon felszámolásának, a nemzeti sérelmek jóvátételének. A területi revízió igénye elől a legális politikai életben egyetlen politikai erő, így az MSZDP sem térhetett ki. A szociáldemokraták – korábbi elvi felfogásuknak megfelelően – a szomszéd országokkal való tárgyalások útján kívánták rendezni a vitás kérdéseket, s szerették volna elkerülni, hogy az ország Hitler kezéből jusson területekhez. A pártvezetés azonban attól tartott, hogy teljesen elszigetelődik az „országgyarapítás” mámorában tobzódó tömegektől, s ezért, valamint a kormány fenyegetéseinek hatása alatt csatlakozott a bécsi döntés ünnepléséhez, és üdvözölte a területszerzést. A hivatalos körökkel és a szélsőjobboldali ellenzékkel szemben viszont a szociáldemokrata vezetők tagadták, hogy a területekért bárminemű „fizetség” járna a fasiszta országoknak bel- és külpolitikai engedmények formájában.

Peyer az MSZDP 1939-es kongresszusán kifejtette, hogy „nem jár senkinek sem köszönet”, és helytelenítette a csatlakozást az antikomintern paktumhoz. Kifogásolta a német gazdasági érdekek érvényesülését, a Volksbundnak biztosított kiváltságokat. Célzott arra is, hogy a fasiszmus előretörése nem feltartóztathatatlan folyamat.

A kongresszuson fellépett egy kisebb, főleg néhány vidéki kerületi titkár támogatására támaszkodó csoport, amely azt követelte – antiszemitizmustól sem mentes érveléssel –, hogy a párt tagadja meg a nemzetköziséget, és térjen át a „nemzeti” alapra. A nacionalista kísérleteket határozottan visszaverték, és csak Bresztovszky Edét zárták ki a pártból. Taktikai lépésként a kongresszus „Szociáldemokrata Párt”-ra módosította a párt nevét, elhagyva a Szocialista Munkásinternacionáléhoz való tartozásra utaló „Magyarországi” jelzőt. Ez a határozat azt célozta, hogy megcáfolják a rágalmat, amely szerint a párt nem önálló tényező, hanem „idegen erők” eszköze, sőt ügynöke, amely egy külföldi központ alárendeltségében működik.

A Szociáldemokrata Párt magatartása a területi revízió eredményeivel kapcsolatban lényegében megegyezett a konzervatív csoportokéval: elfogadni, megtartani a területeket a függetlenség feladása és a további fasiszálódás nélkül, s a tartós birtokláshoz biztosítani a nyugati hatalmak, főleg Anglia támogatását. Az SZDP-től azonban elvárható lett volna, hogy a képviselőházi szószerken, a *Népszavában*, a párt- és a szakszervezeti gyűléseken, értekezleteken ne a lelkendezés, ujjongás legyen az uralkodó érzelmi szín, hanem inkább a tartózkodás, a beletörődés. Még a szólás- és sajtószabadság adott korlátai között is helyénvaló lett volna a határozottabb, erőteljesebb figyelmeztető hang – csakis a semleges, Hitlerrel szemben „hálátlan” külpolitika nyújthat valami halvány reményt legalább a magyarok lakta vidékek magatartására a nagy elszámolás, az újabb háború után, amelynek elkerülhetetlen voltával a szociáldemokraták tisztában voltak. Ily módon esetleg kialakítha-

tó, később erősíthető lett volna a közvéleményben egy olyan tömb, amelyik a revíziós eredmények megtartását nem kapcsolja össze a németbarátsággal és a Horthy-rendszerrel. Erre azonban nem került sor. Így a társadalom nagy többségének szemléletében a legfontosabbnak ítélt nemzeti cél nem tűnt megvalósíthatónak a munkásmozgalom vezetésével vagy legalább közreműködésével. Ez a felfogás a közvélemény egy részében csak 1943-ban módosult, a világháború fordulata nyomán.

Az SZDP és a szakszervezetek befolyásának csökkenéséhez az a körülmény is hozzájárult, hogy a hatóságok lényegében megakadályozták működésüket a visszacsatolt területeken. Az ismételt kísérletek, többszöri fellebbezés és tárgyalás ellenére, Keresztes-Fischer belügyminiszter mereven ragaszkodott ahhoz, hogy a Felvidéken és a Délvidéken nem engedélyezi a helyi szakszervezeti csoportok megalakulását, csupán befizetőhelyek létesíthetők. Észak-Erdélyben és Kelet-Magyarországon is csupán egyetlen számottevő eredményt sikerült elérni: Kolozsvárott 1940 decemberétől működhetek erőteljesebb szervezetek.

A szociáldemokrata vezetés a nyilas mozgalommal szemben a teljes elutasítás álláspontjára helyezkedett. A pártvezetőség már 1937 őszén elhatározta, hogy harcot indít a nyilasok ellen, de hangsúlyozta, hogy nem erőszakkal, hanem eszmei fegyverekkel. „Minden meghódított munkás és kispolgár, minden egyes *Nép-szava*-előfizető megszerzése egy-egy lépéssel visz bennünket közelebb győzelmünkhöz.” Rámutatott arra, hogy a nyilas pártokat és sajtójukat a németek finanszírozzák. A párt vezetői 1938 áprilisában nagyszabású aktívaértekezleten bejelentették: mivel a kormány nem lép fel a zöldingesek terrorcselekményei ellen, minden rendelkezésre álló eszközzel felveszik a harcot a nyilasokkal szemben. Az MSZDP e küzdelemben számíthatott a szervezett munkásság túlnyomó többségének támogatására.

A párt vezetősége azonban egészen az 1939-es választásokig nem számolt a nyilas propaganda átütő eredményességével az ipari munkásság soraiban. Agitációját a szervezett, iskolázott szakmunkásrétegre méretezte, s túlságosan bízott a racionális érvek, a leleplező tények meggyőző erejében. Csupán a nagy csalódás, az 1939-es választások után tűzte ki az SZDP fő feladatul annak megakadályozását, hogy – Szakasits Árpád szavaival – „a gyárakban elharapózzék a nyilas metely”.

A szociáldemokrácia befolyása nem csupán hagyományos bázisának, a városi munkásságnak soraiban zsugorodott. Térnyerése falun az 1930-as évek elejétől indult s akadozva folytatódott, majd az évtized végére megakadt. A pártnak nem sikerült együttműködést kialakítania a parasztság közéleti szószólóiként jelentkező népi írőkkel.

Ideológusai, teoretikus érdeklődésű publicistái korábban úgy vélekedtek, hogy a francia népfront létrejötte fordulóponthoz jelent a fasiszmus és a demokrácia küz-

delmében a demokrácia javára. Elismerték, hogy a munkásosztály egyedül nem veheti fel a harcot a fasiszmus ellen, szüksége van szövetségesekre. Magyarországon viszont a demokratikus szabadságjogok hiánya miatt, véleményük szerint, nem alakultak ki azok az erők, amelyek a magyar népfront alkotóelemei lehetnek. A szociáldemokraták csupán egyetlen megoldást láttak: népfrontot a szociáldemokrata párt keretei között, ahol mindenki helyet lelhet, aki a demokráciáért harcolni akar. Ez a szemlélet lényegében a „dolgozó nép pártja” elképzelés újrafogalmazását jelentette antifasiszta tartalommal. A pártvezetés, mintegy bizonyítandó ajánlata komolyságát, a harmincas évek második felében megnyitotta orgánumait a népi írók, a falukutatók számára. A kölcsönös közeledést előmozdította, hogy a népi írók táborában a Gömbössel folytatott 1934-es egyezkedés és az ennek talaján létrejött Új Szellemi Front kudarca után megnőtt a demokraták és radikálisok befolyása. Ennek hatására és fiatal kommunista értelmiségiek ösztönzésére 1937 tavaszán a Márciusi Frontban – fő orgánuma a *Válasz* volt – a falukutató írók mellett baloldali egyetemisták és más antifasiszta értelmiségi csoportok is közreműködtek. Debrecenben, Szegeden, Makón és másutt hamarosan helyi csoportok is megalakultak. A Márciusi Front 1937. március 15-én nyilvánosságra hozott programjában követelte az ország demokratikus átalakulását, az 500 kat. holdon felüli birtokok kisajátítását. Harcot hirdetett a német fasiszmus ellen, és kiállt a dunai népek együttműködése mellett. A szociáldemokrata pártvezetés üdvözölte a kezdeményezést, de az együttműködés feltételeként ragaszkodott a pártba való belépéshez, ami egyben az 1903-as program elfogadását is jelentette. A népi írók azonban ezt elutasították.

A kedvezőtlen nemzetközi és belpolitikai körülmények hatása, s az, hogy a párt még a dolgozó osztályok zömétől is elszigetelődött, az 1939-es „pünkösdi választásokon” elszenvedett súlyos vereségben mutatkozott meg a maga teljességében. A Szociáldemokrata Párt mandátumainak száma az 1935-ben elért tizenegyről ötre csökkent. A dolgozó osztályok, s különösen a munkásság többségének egyértelmű bizalmatlansági nyilatkozata okozta megrendülésre volt szükség ahhoz, hogy a párt vezetői keresni kezdjék az orvosságot a felemás ellenzékiségre, a mozgósító erejű program hiányára, a szervezeti gyengeségre és a mozgalmat majdnem végpusztulásig gyengítő tehetetlenségre.

Az első lépés egy mozgósító erejű felhívás megfogalmazása volt, amely széles társadalmi összefogást tett lehetővé. 1939 augusztusában adta ki a párt a „Független Magyarországot kifelé! Szabad Magyarországot befelé!” jelszót, amely alkalmas lehetett arra, hogy együttes harcra mozgósítson munkásokat, parasztokat és polgárokat. A gyakorlatban azonban egyelőre nem érvényesülhetett az új jelszó, mert heteken belül kitört a második világháború, s ez a helyzetet és a tennivalókat egyaránt megváltoztatta.

A Szociáldemokrata Párt 1939 szeptemberétől 1944 őszéig

Az 1939. szeptember 2-i kivételes rendelkezések, valamint egyéb, a háborús helyzetből eredő körülmények a legális munkásmozgalom működését jelentősen megnehezítették. Bármilyen rendezvény, összejövetel, gyűlés csak rendőrhatalósági engedéllyel volt megtartható. Az 1939. évi II. törvénycikk, a honvédelmi törvény alapján a katonai szervek igénybe vehették a munkásszervezetek helyiségeit is – s e jogukkal különös előszeretettel éltek. A gyárak jelentős részét hadiüzemmé nyilvánították. Ily módon a gazdasági küzdelem hagyományos módozatai szinte lehetetlenné váltak.

A szociáldemokrata vezetés azonban változatlanul számíthatott a párt- és szakszervezet törzsgárdájára, amelynek létszáma még 1942 májusában is meghaladta a 70 000 főt. Az SZDP 1939–1941-ben támogatta a Teleki-kormány semlegeségi politikáját. Nagy gondot fordított a tagság tájékoztatására. Noha formális gyűlésekre nem volt lehetőség, gyakran rendeztek pártvacsorákat, baráti összejöveteleket, kultúrestéket, elnöki-titkári tájékoztatót, kedd esténként pedig pártnapokat, majd 1941 júniusától csupán „beszélgetés” jellegű felvilágosításokat.

A Szovjetunió elleni háború megindulása után különösen súlyos nyomás nehezedett a Szociáldemokrata Pártra, ugyanis a szélsőjobboldal a legális munkásmozgalom teljes felszámolását követelte. A párt vezetői szembeszálltak ezekkel a törekvésekkel, és elítélték a Szovjetunió megtámadását.

Nem volt kétséges számukra, hogy a háború az antifasiszta koalíció győzelmével végződik. Peyer szerint „ha Churchill számára jó Sztálin szövetségesként, akkor nekünk igazán nem lehet kifogásunk”. A Szociáldemokrata Párt támogatta a kormányzat olyan lépéseit, amelyek a tengelytől való függőség lazítására, illetve a háborúból való „kiugráásra” irányultak.

A szociáldemokrata vezetők a háború alatt is számítottak arra, hogy elkerülhetik a legális munkásmozgalom felszámolását. Ezt ugyanis az angolszász hatalmak a magyar politikai élet fasizálódásaként értelmezhetnék volna, márpedig a magyar politikai vezető körök befolyásos „angolszász orientációjú” csoportjai igyekeztek az ország függetlenségét, a kormányzatnak legalább a belső cselekvési szabadságát bizonyítani. Belpolitikai tekintetben pedig érvényesült azoknak a konzervatív csoportoknak a befolyása, amelyek a rendszer adott szerkezetének megőrzését kívánták, s ehhez hozzátartozott a legális munkásmozgalom is.

A gazdasági megfontolások szintén a szakszervezetek fenntartása mellett szóltak, ugyanis a betiltás a haditermelést veszélyeztető megrázkódtatást okozhatott volna. Így a szakszervezetek, bár erősen korlátozott keretek között, továbbra is működhettek.

Az SZDP vezetése arra törekedett, hogy semmit ne tegyen, ami a legalitást veszélyeztetheti. A nyilvános működési lehetőség megőrzése kétségtelenül a magyar

munkásmozgalom egyetemes érdeke. A párt legfontosabb taktikai feladatát vezetői abban látták, hogy fenntartsák a mozgalom legalitását, és lehetőség szerint épségben átmentsék erejét a fasiszta tengelyhatalmak bizonyosnak tekintett vereségét követő időkre. A szociáldemokraták ugyanakkor tudatában voltak annak is, hogy a passzivitás, mindenfajta tevékenység beszüntetése a mozgalom pusztulását jelentené.

Az SZDP minden lehetőséget kihasznált arra, hogy kifejezésre juttassa meggyőződését: a magyar munkásság és az egész nép létérdekei az antifasiszta világoakalíció győzelmét kívánják. A *Népszava* nem csatlakozott a szovjetellenes propagandához, sőt a cenzúra megszabta keretek között úgy tárlta a hadijelentéseket, hogy az olvasók képet alkothassanak a valóságos helyzetről.

1941 őszén jelentős előrelépés történt a munkáspártok akcióegységéért vívott küzdelemben. A KMP képviselőjében Horváth Márton megbeszéléseket folytatott Szakasits Árpáddal, az SZDP főtitkárával. Egyetértés alakult ki közöttük a két párt együttműködéséről a függetlenségi mozgalomban. A tárgyalásoknak fontos szerepe volt az első antifasiszta demonstrációk sikerében. 1941. október 6-án, az aradi vértanúk emléknapján fiatalok tüntettek a Batthyány-örökmécsesnél. A megmozdulást az OIB és Ságvári Endre irányította. November 1-jén a Kerepesi temetőben Kossuth és Tancsics sírjának megkoszorúzásán megjelentek az SZDP és a polgári ellenzék képviselői is.

1941 végén a polgári ellenzék körében is növekedett az együttműködési készség. E tekintetben különös jelentősége volt a *Népszava* 1941. karácsonyi számának. A lapban megszólalt a németellenes és antifasiszta irányzatok szinte valamennyi képviselője, a kommunista Kállai Gyula, Földes Ferenc, a szociáldemokrata Szakasits Árpád, Gosztonyi Lajos, a népi írók, közöttük Darvas József, polgári személyiségek, így Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szekfű Gyula.

1942. március 1-jén megjelent a Hitler-ellenes erőket tömörítő legális testület, a Magyar Történelmi Emlékbizottság felhívása. A kommunisták javasolták, hogy március 15-én a Petőfi-szobornál rendezzenek háborúellenes, antifasiszta tüntetést. Az emlékbizottság ez alkalomra külön Petőfi-jelvényt bocsátott ki.

A szélsőjobboldal és a katonai vezető körök ismét követelték a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek betiltását. Kállay miniszterelnök erre nem volt hajlandó, de teljes lojalitást követelt a párttól. A szociáldemokrata vezetők elfogadták a kormány kívánságát, és a pártválasztmány, valamint a szakszervezetek összevetőségi ülése olyan deklarációt fogadott el, amely elhatárolta a legális szervezeteket a kommunisták vezette függetlenségi harctól, Szakasits Árpádot pedig felmentették főtitkári tisztségéből, amelyet Szeder Ferenc vett át. Szedert még alkalmasabbá tette funkciójára, hogy országgyűlési képviselő lévén, mentelmi jogot élvezett, továbbá az agrárügyekben kifejtett tevékenysége révén jó kapcsolatai voltak a Kiszgazdapárttal.

Az SZDP 1942 tavaszától lényegében egyetértett a Kállay-kormány és a mögötte álló Bethlen–Chorin-csoport politikájával. A szociáldemokraták taktikája, amely már a háború utáni politikai újjárendezés előkészítését is célozta, a következő főbb elemekre épült: az uralkodó osztályok konzervatív szárnyát és személyesen Horthyt támogatják minden esetleges szélsőjobboldali hatalomátvételi kísérlettel szemben; majd a katonai műveletek befejeződése, az európai fasizmus pusztulása után a Kisgazdapárttal és más, kispolgári liberális, demokratikus csoportokkal együttműködve megdöntik az ellenforradalmi diktatúrát. Az SZDP politikusai úgy vélték, most sikerülhet, amit 1919 tavaszán nem tudtak megvalósítani: létrehozzák a lakosság nagy többségének érdekeit kifejező munkás–kispolgári koalíciót, amely az általános demokratikus szavazati jog alapján megrendezendő választásokon biztos győzelemre számíthat. Az SZDP-re és Kisgazdapártra épülő centrum jellegű kormányzatnak balról a kommunisták, jobbról a konzervatív polgári irányzatok képeznék az ellenzékét.

1942. december 13-án az SZDP a kormányzat engedélyével kongresszust rendezett. Ez volt a „néma pártgyűlés”, mert csak a küldöttek és a pártvezetőségi tagok vehettek részt rajta; a *Népszava* nem közölhette a tanácskozás anyagát, s előírták, hogy „a kongresszus ténye bizalmasan kezelendő”. Peyer a pártgyűlés összehívásának szükségességét azzal indokolta, hogy olyan események várhatók, amelyekben „a pártnak döntő szava lesz”. Szeder elhatárolta a szociáldemokratákat a kommunistáktól is, és bejelentette a párt igényét a dolgozó osztályok vezetésére, hogy „a széles tömegek orientálódási készségét ismét maga felé terelje”. A kongresszus helyeselte a párt együttműködését a Kisgazdapárttal, támogatta a függetlenségi gondolat előtérbe állítását a *Népszavában* s terjesztését minden egyéb agitációs módszerrel.

A szociáldemokrata vezetők zöme – legalábbis 1944 nyaráig – bizonyosnak tekintette, hogy a fasiszta tengely veresége után az angolszász nagyhatalmaknak döntő szavuk lesz a délkelet-európai térségben is. Úgy vélték, Angliában kormányra jut a Munkáspárt, az Egyesült Államok magatartását pedig Rooseveltnak határozza meg. E két tényező egyike sem kíván majd bolsevizmust, de ragaszkodni fog egy polgári demokratikus rendszer hatalomra jutásához Magyarországon, amelynek politikai fundamentuma csakis a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt szövetsége lehet. Elképzeléseik lényegében azonosak voltak az angol és az amerikai kormánykörökben Magyarország háború utáni rendszeréről, kormányzatáról formálódó tervekkel.

A szociáldemokraták a Szovjetunióval nem számoltak olyan tényezőként, amely beleszólhat a térség országainak belső viszonyaiba. Úgy vélekedtek, hogy a Szovjetunió a háború végére a győzelem ellenére is legyengül, s legfeljebb az újjáépítésre marad elegendő ereje. 1942–1943 fordulóján – összefüggésben a hadi helyzet alakulásával – az SZDP vezetői már a közeljövőben kül- és belpolitikai for-

dulatot vártak, amely pártjukat kormányzati tényezővé teheti. A kormányba való bekerülés reményeit alátámasztotta, hogy Horthy 1943. március végén első ízben fogadott Peyer személyében szociáldemokrata politikust.

A szervezett munkásoknak, alkalmazottaknak már a harmincas évek végétől, a háború idején pedig fokozottan számolniuk kellett azzal, hogy a munkahelyeken is megélénkül a kifejezetten ellenséges erők tevékenysége. Terjedőben volt a nyilas propaganda, a gyűlölködés, s ez a spiciliskedésben, feljelentésekben is megnyilvánult. Az elfogatás most már nemcsak toloncházat, szabadságvesztést jelentett, hanem az Andrásy laktanya, Alag, Csillaghegy és más hírhedt, rettegett helyek kénzókamráit is, Ukrajnába küldött halálszázadot, pusztulást a „mozgó veszthelyek” egyikén.

A szociáldemokrata párti és a szakszervezeti tagság körében mind fontosabbá vált a politikai elkötelezettség. A háború időszakában ez a kötődés az egész emberiség sorskérdéseiben vallott állásfoglalást fejezett ki. Hiszen mindenki számára, akinek politikai kultúrája elérte a rendszeres újságolvasás, rádióhallgatás szintjét, nyilvánvaló volt, hogy nem csupán ellentétes érdekű államszövetségek vívnak egymással elkeseredett küzdelmet, mint az első világháborúban, hanem a fasiszta tengely és a demokratikus–szocialista koalíció harcában ideológiák, társadalmi rendszerek csapnak össze. Nem volt kétséges, hogy a szociáldemokraták az antifasiszta szövetség győelmét kívánják. Tehát az SZDP-ben és a vezetése alatt álló szakszervezetekben vállalt tagság közvetlen, személyes azonosulást jelentett a szovjet–angol–amerikai koalícióval, amelyet a hivatalos Magyarország „ellenség”-nek tekintett. 1943 második felében, Mussolini bukását követően az SZDP és a szakszervezetek vezetősége a magyar szervezett munkásság szolidaritásáról biztosította az olasz népet.

Az események meggyorsították a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt közeledését. 1942 őszén a képviselőház költségvetési vitájában Tildy Zoltán, a Kisgazdapárt ügyvezető elnöke felszólalásában védelmébe vette a Szociáldemokrata Pártot a szélsőjobboldal támadásaival szemben, és kiállt legalitása mellett. A gesztusra válaszolva a szociáldemokraták hangsúlyozták, hogy létre kell hozni egy németellenes demokratikus blokkot. A közvetlen tárgyalások 1943 tavaszán kezdődtek. Az FKGP májusi nagyválasztmányi ülésén a pártvezetés nyíltan felajánlotta az együttműködést, a helyi pártszervezetek pedig ezt követően felvették a kapcsolatot az SZDP helyi csoportjaival. Épülőben volt az együttműködés az SZDP és a Paraszt szövetség, különösen ennek Földmunkás Szakosztálya között.

A két párt politikai szövetségének megteremtésére 1943. július végén került sor Kállay Miklós miniszterelnök tudtával és helyeslésével. Az SZDP részéről Peyer Károly, Kéthly Anna, Szeder Ferenc és Szakasits Árpád, a Kisgazdapártból Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Varga Béla és Sulyok Dezső vettek részt a tárgyalásokon. A szövetséget nem rögzítették írott szerződésben, hanem a két párt vezetői deklara-

tív jellegű megnyilvánulásokban szóltak az együttműködésről a háború elleni harcban, a nyilas és más szélsőjobboldali erők elleni küzdelemben, a háború utáni demokratikus Magyarország megteremtésében. A pártszövetséget a nyugatbarát kormánykörök is a magyar demokrácia fundamentumának tekintették. A Független Kisgazdapárt a Bajcsy-Zsilinszky Endre által készített memorandumban követelte a kormánytól a háborúból való kiválást, az angolszász hatalmakra támaszkodó külpolitikai fordulat végrehajtását még akkor is, ha a németekkel fegyveres összetűzésre kerül sor.

1943-ban megelénkült a Szaktanács szervezőtevékenysége. Október végén a Szaktanács Szakszervezeti Hónapot hirdetett a november 15. – december 15. közötti hetekre. A kampány elsődleges célja a toborzás volt. Az agitáció eredményességét mutatja, hogy 1944 elejére a taglétszám ismét megközelítette a 100 000 főt, ami a terror körülményei között jelentős eredmény volt.

A szociáldemokrata vezetők a nyilvánosság előtt is egyre határozottabb hangon beszéltek arról, hogy az ellenforradalmi rendszer nem éli túl a háborút. Peyer 1944 januárjában egy nyilvános összejövetelen kijelentette: „Hogy itt milyen éra fog következni, azt majd az mutatja meg, hogy a közeljövőben kinek a kezére kerül Varsó.”

Bár a szociáldemokraták nem vetették fel a tőkés tulajdonviszonyok forradalmi úton való felszámolását, de azt sem titkolták, hogy egy olyan új társadalmat kívánnak, amelyben mind a termelés irányításában, mind a javak elosztásában jelentős szerepet kap a munkásság. Nem számoltak azonban egy német megszállás bekövetkeztével, így 1944. március 19. őket is teljesen váratlanul érte. A legális munkásmozgalom ezután hagyományos értelemben megszűnt. A Szociáldemokrata Pártot és a kulturális munkásegyleteket betiltották, s a *Népszava* sem jelenhetett meg többé.

Magyarország német megszállása után, 1944. március 26-án a Sztójay-kormány feloszlatta a Szociáldemokrata Pártot és betiltotta a *Népszava* megjelenését. A szakszervezetek – ahogyan erre másutt is utalunk – szigorú hatósági felügyelet alatt tovább működhetek, ami a későbbi hónapokban bizonyos lehetőséget nyújtott a szociáldemokrata illegális ellenállásra.

A megszállást követő első hetekben azonban a mozgalom – teljesen érthető okokból – megbénult. A pártvezetést a Gestapo a magyar politikai rendőrség tevékeny támogatásával lefejezte. Peyer Károlyt, Gál Benőt, Buchinger Manót, Mónus Illést, valamint a vidéki elnökök és titkárok legtöbbjét letartóztatták, Mauthausenbe deportálták vagy az országon belül vetették fogságba. Minden lépés, kapcsolatfelvétel vagy akár csak egy látogatás, beszélgetés közvetlen életveszéllyel járt. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a szociáldemokrata funkcionáriusok, pártfogók és szimpatizánsok nem voltak az illegális tevékenységre kondicionálva. Még annak sem volt meg a szükséges jártassága, tapasztalata a konspirációban,

titkos szervezkedésben, akinél nem hiányzott a bátorság, és kész volt vállalni a súlyos kockázatot. Lassanként azonban kialakultak az illegális csoportok. Sikertelen mozgási lehetőséget biztosító hamis okmányokra szert tenni, és megszerveződhetek a beavatottak személyes, illegális találkozóira is.

Szeder Ferencet, Ries Istvánt és Kéthly Annát – nehogy letartóztassák őket – kikapcsolták a politikából. Szakasits Árpád viszont vállalkozott a szociáldemokrata illegális szervezkedés irányítására. Kenessey Pongrác református egyházi személyiség Ilona utcai lakásából Schiffer Pál, majd az ő letartóztatása után már Száva István és Egger Lajos közvetítésével vette fel a kapcsolatot a szervezkedő földalatti polgári csoporttal és a kommunista Békepárttal. A szociáldemokrata ellenállási hálózatban részt vállalt – többek között – Bán Antal, Szélig Imre, Takács József, Justus Pál, Marosán György, Erdődy János és Muck Lajos.

Az 1944. május közepére kialakult sokirányú kapcsolatrendszer lehetővé tette az ellenállás központi irányítószervének létrehozását. A németellenes legitimizmust képviselő Pallavicini György őrgrof villájában Szakasits Árpád a szociáldemokraták, Markos György a kommunisták, Desseffy Gyula gróf a kisközségek és a királysági Kettőskereszt Szövetség képviselőitől kimondta a Magyar Front megalakulását. A testület kiáltványt intézett a magyar nemzethez, amelyben felszólított a szabadságharcra és népháborúra, a német megszállók és cinkosaik kiűzésére, a békekötés és a független, szabad, demokratikus Magyarországot megteremtése céljából. A román „kiugrás” és a Lakatos-kormány megalakulása után Magyarország kivezetése a háborúból a közeli jövő aktuális teendőjévé vált.

Szeptember elején Szakasits Árpád elnökletével létrejött a Magyar Front Akcióbizottsága. A szervezkedés kiterjedt a fegyveres akció előkészületeire. A szociáldemokraták egy velük szimpatizáló volt hivatásos tiszt, Hadácsy Rezső közvetítésével Vörös János vezérezredes vezérkari főnökkel tárgyaltak ötezer munkás felfegyverzéséről. Október 11-én pedig Szakasits Árpád és Tildy Zoltán a kormánnyal folytatott megbeszélést; megállapodtak az államfővel abban, hogy hozzájárul a munkásság felfegyverzéséhez és egy koalíciós kormány megalakulásához. A szóbeli egyezség értelmében október 17-én a munkásság általános sztrájkba lép, a felvonuló karhatalmi csoportok pedig a kormányzó parancsára október 18–19-én csatlakoznak a munkássághoz, és szükség esetén fegyverrel is ellátják. A szociáldemokrata illegális csoportok és a szakszervezetek, valamint a kommunista szervezetek meg is kezdték az előkészületet, amelyet azonban október 15-re nem fejeztek be, így nem is szállhattak szembe a németek által támogatott nyilas államcsínnel.

4. A Szociáldemokrata Párt a központi és a helyi hatalom szerveiben (1945–1948)

1944–1945 fordulóján a demokratikus, antifasiszta társadalmi erők, közöttük a szociáldemokraták, elfoglalták a helyi és a központi hatalmi pozíciókat. A nemzeti bizottságok formájában új helyi hatalmi szerveket hoztak létre, és újjáalakították a törvényhatósági bizottságokat, megváltoztatva azok politikai, szociális, társadalmi összetételét. Megtisztították a reakció erőitől és demokratizálták a korábbi helyi hatalmi szerveket, s ezek átvették a községek, falvak, városok, majd az ország irányítását. A szociáldemokraták ott, ahol pártszervezetük működött, részt vettek ebben a folyamatban. Így volt ez a Pest környéki városokban, községekben, ahol a szociáldemokraták olyan nagy jelentőséget tulajdonítottak a hatalmi testületeknek, hogy a pártvezetést egészen el is hanyagolták, s a pártvezetőségnek figyelmeztetniük kellett őket. A felszabadulás első heteiben, hónapjaiban sok helyen a közigazgatási apparátusban elhelyezkedő párttagok lettek a mozgalom tényezői, s nem a pártszervezetek.

Az új, demokratikus hatalmi rendszerben az SZDP képviselői kezdettől felmérték a kormányzópárti szerepvállalás jelentőségét, s arra törekedtek, hogy a párt beépüljön az állami és társadalmi szervekbe. A párt programjában fontos helyet foglaltak el a többpárti parlamentáris demokrácia intézményeire, a törvényhozó és a végrehajtó, illetve a helyi és a központi hatalmi szervekre vonatkozó elképzelések és a bennük való részvétel. A hatalmi pozíciókért a pártok között folyó küzdelemben a párt vezetői alapelveként hangoztatták: a mozgalom súlyának megfelelő befolyásra, azaz vezető pozíciókra tartanak igényt a hatalmi szervekben, és ragaszkodnak ahhoz is, hogy az MKP-val a paritást tartsák szem előtt a pozíciók elosztásánál.

A nemzetgyűlésben és a törvényhatósági bizottságokban

Az 1944. december 21-től 1945. november 4-ig működő nemzetgyűlésben az SZDP 125 fővel vett részt. 1944 végén 42 (SZDP-listán 35, szakszervezetin 7) jelöltjét választották be, majd 1945. április 2-án, a nagy-budapesti pótválasztás alkalmából képviselőinek száma 38-cal (SZDP-listán 26, szakszervezeti listán 12) egészült ki. Az 1945. június 24-én megtartott dunántúli pótválasztáson újabb 45 szociáldemokrata (33 SZDP listán, 12 szakszervezetin) képviselő lett a nemzetgyűlés tagja.